

Uticaj lokalnih fondacija na društvene promene u lokalnim zajednicama

Trag fondacija

Centar za proučavanje društvenog razvoja (CPDR)

2022

Sadržaj

Impresum	2
Predgovor	4
Uticaj lokalnih fondacija na društvene promene u lokalnim zajednicama	6
Rezime	7
Društveni, ekonomski i politički kontekst u kojem nastaje program „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita“	8
Civilni sektor i lokalne zajednice	14
Zdravo društvo i održivi razvoj	16
Istraživanje: Uticaj lokalnih fondacija na društvene promene u lokalnim zajednicama	20
Metod i uzorak istraživanja	21
Lokalna fondacija Niš	24
Lokalna fondacija Pančevo	26
Lokalna fondacija Stara Pazova	28
Analiza fokusgrupnih intervjuja	30
Pogled iznutra: Aktivističko građanstvo na delu	30
Pogled spolja: Stvaranje pretpostavki za promenu	37
Pogled unazad	39
Lokalne fondacije kao katalizator društvenih promena i implementacije ideje održivog razvoja	42
Literatura	45

Impresum

Naslov: Uticaj lokalnih fondacija na društvene promene u lokalnim zajednicama

Autori: Valentina Sokolovska, Ognjen Radonjić i Aleksandar Tomašević

Urednica izdanja: Marija Mitrović

Lektura: Ivana Andrić

Dizajn: Valentina Talijan

Za izdavača: Trag fondacija

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2022.

Predgovor

Publikacija koja je pred vama nastala je u sklopu programa „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!”, kojim Trag fondacija podržava osnivanje lokalnih fondacija (engl. *community foundations*) u regionu Zapadnog Balkana. Lokalne fondacije su fondacije koje deluju na određenom geografskom području, koje podrazumeva grad, jedan njegov deo, opštinu, nekoliko opština, okrug ili region. Ove fondacije postoje kako bi razvijale lokalnu filantropiju, od pojedinaca, poslovnog sektora i drugih aktera u zajednici prikupljale materijalne i nematerijalne resurse kojima, kroz otvorene konkurse, pružaju podršku inicijativama građanki i građana da, zajedničkim snagama, oblikuju svoje neposredno okruženje. Ono što je možda još važnije, ove fondacije služe kao mesto susreta i povezivanja ljudi iz različitih sfera života i služe kao tačka izgradnje poverenja i osnaživanja ljudi da udruženom akcijom reše važna pitanja i tako doprinesu dugoročnom i održivom razvoju svojih zajednica.

Trag fondacija doprinosi izgradnji i osnaživanju lokalnih fondacija u Srbiji od samih njihovih začetaka 2011. godine. Od 2019. godine, kroz program „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!”, pruža sistemsku podršku izabranim neformalnim grupama od najmanje troje ljudi iz iste zajednice da procesno izgrade lokalne fondacije u svom okruženju. Izabrane grupe građana dobijaju podršku u vidu mentorstva i izgradnje kapaciteta, a imaju cilj da prikupe 15.000 evra od pojedinaca i preduzeća u svojoj okolini, koje potom Trag fondacija duplira kako bi se obezbedio prvi budžet za podršku inicijativama na lokalnu. Trag je ovaj program prvo pokrenuo u Srbiji, gde su početkom 2020. godine, na osnovu 28 prijavi iz 17 zajednica, izabrane četiri inicijativne grupe – iz Niša, Pančeva, Stare Pazove i Šapca. Od ove četiri grupe, grupe iz Niša, Pančeva i Stare Pazove su došle do svojih ciljeva i postale registrovane lokalne fondacije sredinom 2022. godine. Program se od 2021. godine sprovodi i u Bosni i Hercegovini, gde je 5 inicijativnih grupa na putu da postigne to isto.

Do kraja septembra 2022. godine, grupe iz Niša, Pančeva i Stare Pazove su zajedno prikupile preko 50.000 američkih dolara, koje je Trag fondacija udvostručila i koji su usmereni na podršku za 56 formalnih i neformalnih inicijativa u ovim gradovima. Ovim istraživanjem, koje sprovodimo u saradnji sa Centrom za proučavanje društvenog razvoja iz Novog Sada, nameravamo da istražimo efekte rada inicijativnih grupa iz ova tri grada, kroz evaluaciju rezultata projekata neformalnih grupa i udruženja koje su podržali do juna 2022. godine.

Istraživanje takođe koristimo da, na osnovu zaključaka i preporuka iz njega, oblikujemo dalji rad sa lokalnim fondacijama i inicijativnim grupama u Srbiji, ali i u drugim zemljama u regionu.

Za kraj, veliku zahvalnost dugujemo Fondaciji Čarls Stjuart Mot, koja finansira ovaj program, Centru za istraživanje društvenog razvoja i prof. dr Valentini Sokolovskoj, koja je vodila ovo istraživanje, našem stručnom saradniku Aleksandru Weisneru i

kolegi Vjekoslavu Vukoviću, čiji su komentari i smernice doprineli uspešnoj finalizaciji ove studije. Zahvaljujemo se i lokalnim fondacijama iz pomenuta tri grada, kao i predstavnicima inicijativa koje su podržane i članovima komisija za njihov odabir, bez čijeg angažmana i doprinosa realizacija ovog istraživanja ne bi bila moguća. Verujemo da će ova studija pomoći stručnoj, akademskoj i široj javnosti da stekne uvid u to da male promene mogu da naprave veliku razliku i da, pojedinačno i udruženo, možemo doprineti izgradnji pravednijeg i odgovornijeg društva za sve nas, što i jesu razlozi zbog kojih Trag fondacija od 1999. godine ulaže u razvoj lokalnih zajednica i podstiče građane i građanke da se angažuju i svoja okruženja pokrenu i promene na bolje.

Marija Mitrović
Direktorka za filantropiju i partnerstva Trag fondacije

Uticaj lokalnih fondacija na društvene promene u lokalnim zajednicama

Zdravo društvo je ono u kome se [...] delanje prema sopstvenoj savesti uzima kao osnovni neophodni kvalitet, a oportunitizam i nedostatak principa kao nedruštvenost; gde se individua interesuje za društvena pitanja tako da ona postanu lična pitanja [...] Zdravo društvo [...] je ono koje dozvoljava čoveku da radi u okviru operativnih i vidljivih dimenzija i da bude aktivan i odgovoran učesnik u životu društva, kao i gospodar sopstvenog života. To je ono društvo koje unapređuje ljudsku solidarnost, i ne samo da dozvoljava već i stimuliše svoje članove da se s ljubavlju povezuju međusobno; zdravo društvo unapređuje produktivnu aktivnost svakog u njegovom radu, stimuliše razvijanje razuma i omogućuje čoveku da izrazi svoje unutrašnje potrebe. (From, 1989: 211)

Ideja o samoorganizovanju građana oko rešavanja konkretnih problema sa kojima se suočavaju lokalne zajednice nije nova. Štaviše, čini se da nema ničeg „zdravijeg“ (From, 1989) za jedno društvo no da njegovi članovi u susretu sa konkretnim problemom pokušaju da iznađu zajedničko rešenje. Ipak, u realnosti svakodnevice savremenog društva Srbije to pre čini izuzetak nego pravilo.

Rezime

Studija koja je ispred nas objašnjava na koji su način lokalne fondacije u Srbiji, u okviru programa Trag fondacije „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita“, uticale na stvaranje organizacione, logističke i filantropske podrške razvoju i oslobađanju resursa i osnaživanju građana za sprovođenje društvenih inicijativa u lokalnoj zajednici.

Publikacija je namenjena istraživačima i praktičarima, kako u zemlji, tako i u inostranstvu, koji se bave lokalnom filantropijom, osnaživanjem građana da se udruže i pokrenu inicijative za opšte dobro, izgradnjom poverenja i sveopšteg razvoja lokalnih zajednica. Takođe, publikaciju namenjujemo i građanima koji žele da osnaže svoj građanski aktivizam i poboljšaju život u lokalnim zajednicama.

Istraživanje započinje analizom društvenog, ekonomskog i političkog konteksta u kojem nastaje navedeni program Trag fondacije, potom se analizira razvoj civilnog sektora u Srbiji u poslednjih 30 godina, kao i značaj koncepta održivog razvoja kako bi se bolje razumeo i sam koncept rada lokalnih fondacija.

Nakon toga sledi deo posvećen metodologiji, tj. objašnjenju uzorka i metoda istraživanja, kao i analizi dobijenih rezultata. Deo „Pogled iznutra: Aktivističko građanstvo na delu“ nastao je na osnovu prikupljenih svedočanstava predstavnika neformalnih grupa i udruženja, dobitnika grantova lokalnih fondacija u Nišu, Staroj Pazovi i Pančevu. Važnu ulogu u oživljavanju ideje lokalnih fondacija, pored njihovih neposrednih inicijatora, imali su – i još uvek imaju – članovi komisija za selekciju projekata koje su izabrale same lokalne fondacije. Rezultati razgovora sa njima objavljeni su u delu „Pogled spolja: Stvaranje pretpostavki za promenu“. Sledi deo u kojem su naši sagovornici izneli i čitav niz preporuka za unapređenje kako budućih konkursnih ciklusa, tako i rada lokalnih fondacija.

Na osnovu iskustava ispitanika koja su proizašla iz saradnje sa lokalnim fondacijama i iskustava stečenih kroz samoorganizovani građanski aktivizam i realizaciju projekata koje su lokalne fondacije podržale, a koje su oni izneli tokom fokus grupa, imamo uvid u to da je proces mikro društvene transformacije bio vrlo dinamičan i da je doneo promene koje se suštinski u mnogim stvarima razlikuju od promena koje su decenijama unazad bile karakteristike transformacije u Srbiji.

Istraživanje pokazuje da su lokalne fondacije duboko ukorenjene u socijalnim ekosistemima lokalnih zajednica unutar kojih delaju. Društveni ugled njihovih osnivača, članova, koordinatora i saradnika značajno utiče na potencijalno poverenje (su)građana i prihvatanje fondacija unutar lokalnih zajednica. Projektima koje su podržale, lokalne fondacije su započele kultivisanje novih paradigmi, jer je za ispunjavanje ciljeva održivog razvoja od ključnog značaja aktivno učešće građana u izgradnji bezbednih zajednica okrenutih ka unapređenju dobrih međuljudskih odnosa i poverenja među ljudima i rešavanju lokalnih problema.

Društveni, ekonomski i politički kontekst u kojem nastaje program „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita”

U prethodnih 30 godina društvo Srbije je prošlo (i još uvek prolazi) kroz težak i kompleksan proces (društvene, ekonomske i političke) transformacije. Sociološki gledano, ovaj proces je, na sistemskom nivou, proizveo razvojni diskontinuitet, u smislu promene pravca i karaktera društvenih procesa, što se materijalizuje kroz promene u sferi ekonomskih odnosa, političke participacije i razvoja civilnog društva u Srbiji.

Formalni prekid kontinuiteta sa samoupravnim socijalizmom odigrava se početkom 90-ih godina 20. veka sa ukidanjem principa ekonomske reprodukcije socijalističkog tipa (Zakon o privatizaciji iz 1989. godine) i od ove dekade se postepeno, i uz velike poteškoće, učvršćuju kapitalistički obrasci reprodukcije kapitala. Uspostavljanje tržišne ekonomije u Srbiji kroz seriju zakona i institucionalnih reformi, manifestuje se kroz etabliranje svih normativnih pretpostavki za funkcionisanje ekonomskog sistema na novim osnovama (Đorić, 2018).

Međutim, u odnosu na druge države srednje i istočne Evrope, zbog specifičnosti političke situacije u Srbiji, karaktera režima i međunarodne izolacije¹, tranzicija društva u Srbiji dobija oblik „blokiranе transformacije” (Lazić, 2011), koja podrazumeva sistemsku promenu oličenu u uspostavljanju specifičnog oblika hibridnog režima koji omogućava reprodukciju najvećeg dela vladajuće društvene klase (koja potiče iz prethodne socijalističke nomenklature). Tek u drugoj polovini 90-ih godina dolazi do postepenog deblokiranja transformacijskih procesa. Značajniji zamah ovi procesi dobijaju nakon političkih promena 2000. godine, koje su pospešile višedimenzionalnu – socijalnu, ekonomsku, političku i kulturnu transformaciju, koja dovodi do rušenja starih i stvaranja novih društvenih vrednosti i društvenih struktura (Mladenović, 2014). Sve ovo podrazumeva potpunu transformaciju društvene strukture, ekonomske reprodukcije, formiranje novih političkih elita i reorganizaciju društvenih odnosa koji oblikuju svakodnevnicu, probleme sa kojima se građani suočavaju i redefinišu mogućnosti za njihovo rešavanje.

Uvođenje višestranačja i formiranje autonomnog civilnog sektora otvara nove mogućnosti i kanale za društveno i političko delanje građana. Nažalost, otvaranje ovih

¹ Rezolucijom Saveta bezbednosti broj 757, 30. maja 1992. godine, uvedene su sankcije SR Jugoslaviji. Sankcije su se odnosile na uvođenje potpunog međunarodnog embarga, koji je SR Jugoslaviju uveo u uznemirujući period međunarodne izolacije. One su imale razoran uticaj na privredu i ekonomiju zemlje, a posledice njihovog delovanja su se materijalizovale kroz pad životnog standarda stanovništva, nestašice osnovnih životnih namirnica, lekova i energenata. Tek u decembru 1995. godine, nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, Evropska unija i UN suspenduju sankcije prema SRJ.

mogućnosti nije praćeno supstancijalnim pomacima na polju političke kulture, te ovi novi akteri, koji nesumnjivo pomažu u artikulaciji određenih ideja i pozicija u javnom prostoru, nemaju neophodan javni uticaj koji bi im omogućio da amortizuju negativne efekte transformacije. Urušavanje državnih institucija dovelo je do povećane društvene nestabilnosti i neizvesnosti sa kojima se građani suočavaju prilikom rešavanja svakodnevnih problema i zadovoljenja različitih potreba, čime transformacijski proces zapravo proizvodi „društvo rizika” (Vujović, 2008).

Opisani procesi proizveli su dramatične promene, ne samo unutar društvene strukture, već i unutar one političke i ekonomske. Diversifikovanje višestranačke političke arene nakon 2000. godine, sa naglašenom polarizacijom koja biračko telo deli na „pobednike” i „gubitnike” tranzicije, možda najbolje ilustruje karakter ovih promena. Pobednici, koji su profitirali od promene mehanizma društvene stratifikacije, tj. od proizvodnje kapitala zasnovane na privatnom vlasništvu, i kojima pripada nova društvena elita (sastavljena od pripadnika nekadašnje socijalističke elite), zadržava moć i u novom višepartijskom sistemu, ali se njima pridružuju i pripadnici nove kapitalističke klase – ratni profiteri iz devedesetih i preduzetnici sa povlašćenim statusom u javno-privatnom partnerstvu.

Svi ostali delovi društva, zajedno sa nestajućom srednjom klasom, u prvoj deceniji 21. veka praktično postaju gubitnici tranzicije. Drugim rečima, gubitnici su oni koje retki pozitivni efekti promena zaobilaze i dovode do njihove periferizacije, pauperizacije, kao i obespravljanja radništva i opšteg radikalnog socijalnog raslojavanja (Mladenović, 2014). Ovakva ekonomska transformacija produbljuje materijalne nejednakosti. Naglo izdvajanje, tj. diferencijacija nesrazmerno obogaćene grupe privatnih vlasnika, praćeno je i naglim rastom nezaposlenosti, porastom siromaštva, smanjivanjem penzija, ukidanjem različitih oblika socijalne zaštite.

Džini koeficijent nejednakosti dohotka porastao je u kratkom periodu od 2000. do 2002. godine sa 0,28 na 0,33, što je indikator brzine transformacijskih procesa koji dovode do rasta društvenih nejednakosti. Ova visoka nejednakost u raspodeli dohotka ne smanjuje se značajno ni u narednim godinama te 2016. godine Džini iznosi 38,6. Nakon 2016. godine Džini koeficijent se zadržava na nižem stabilnom nivou koji je identičan onom sa početka ubrzanih transformacijskih procesa, kao što se može videti u tabeli 1.

Tabela 1. *Indikatori materijalnog položaja i nejednakosti stanovništva u Srbiji*

Indikator	2016	2017	2018	2019	2020
Stopa rizika od siromaštva	25,9	25,7	24,3	23,2	21,7
Prag rizika od siromaštva (RSD)	14680	15600	16615	19381	22000
Stopa materijalne uskraćenosti	37,4	30,7	30,4	25,6	25,6
Gini koeficijent	39,8	37,8	35,6	33,3	33,3

Izvor: RZS (2021a): „Anketa o prihodima i uslovima života”.

Tokom 90-ih godina 20. veka ekonomske razlike su bile nešto manje izražene kao posledica gotovo potpune pauperizacije društva, te promena međunarodne pozicije Srbije nakon 2000. godine otvara pristup međunarodnom tržištu kapitala i priliku za završetak prvobitne akumulacije kapitala društvenih elita, što dovodi do naglašavanja ekonomskih razlika u kratkom periodu i povratka nejednakosti na nivo koji je zabeležen u poslednjim godinama socijalizma (Lazić, 2011).

Sa druge strane, indeks siromaštva pada sa 28,9 1995. godine na 14,5 2002. godine, što nam govori da u istom periodu dolazi do apsolutnog rasta životnog standarda. Možemo reći da je ekonomski uspon posle sloma Miloševićevog režima 2000. i normalizacije međunarodnog položaja Srbije (sve do međunarodne ekonomske krize 2008. godine) doveo do poboljšanja uslova života svih osnovnih društvenih grupa uz pomenuti rast nejednakosti, koji je očekivan u uslovima konsolidacije kapitalističkog poretka. Vidljive su i snažne oscilacije u mogućnosti zadovoljavanja osnovnih životnih potreba većine društvenih grupa, što je očekivana posledica cikličkih kretanja u proizvodnji kapitala (Lazić & Cvejić, 2019).

Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da u 2020. godini 10% domaćinstava ne može uvek da priušti nabavku lekova koji su potrebni nekom od članova. U već pominjanoj tabeli 1 prikazan je pregled indikatora materijalnog položaja i nejednakosti u periodu od 2016. do 2020. godine. U tim godinama primetna je stabilizacija rizika ekonomske aktivnosti i gotovo linearna redukcija stope rizika od siromaštva, materijalne uskraćenosti i nejednakosti u prihodima. Izostanak rasta nejednakosti, kao i krupnih promena pomenutih indikatora govori o konsolidaciji kapitalističkog sistema reprodukcije i uspostavljanja trajnog omeđavanja klasnih razlika i društvenih nejednakosti u okviru postojeće društvene strukture.

Upravo takva ekonomska struktura u Srbiji umnogome objašnjava uslove koji proizvode i politički kontekst i probleme sa kojima se građani Srbije suočavaju na planu urušavanja i zarobljavanja političkih institucija. Pauperizacija društva i proliferacija prekarnih uslova rada (Marković, 2021) značajno ograničava postojeće resurse građana potrebne za političku participaciju, formiranje aktivnog građanstva i učešće u civilnom sektoru.

Ono što se kroz proces transformacije u prethodnih 30 godina razvilo jesu rudimentarni oblici političkih institucija koje nemaju razvojni već ekstraktivni² karakter. Ovakve institucije, najčešće pod autoritarnom kontrolom, služe privilegovanim članovima elite da ostvaruju materijalnu korist na teret ostatka društva i nisu podrška društvenom i ekonomskom razvoju na dugi rok. Ukoliko su potpomognute neparticipativnim oblicima političke kulture, mogu se održavati bez prisile i bez otvorenog konflikta. Većina nezavisnih međunarodnih izveštaja pokazuje da su demokratske institucije u Srbiji formalno prisutne, ali praktično neefikasne, pri čemu se naglašavaju slabosti u sferi vladavine prava i nedovoljnog kapaciteta zakonodavne i sudske vlasti da kontrolišu izvršnu.

Međutim, da bi politička elita održala ovakav institucionalni poredak na snazi, neophodna je kontinuirana proizvodnja društvene nestabilnosti na unutrašnjem i

² Jer omogućavaju prelivanje javnih resursa iz institucija i njihovo izmeštanje u ruke privatnih lica bez transparentnih procedura.

spoljašnjem planu, što bi bio i jedan od najvažnijih preduslova opstanka ovako strukturisane elite na vlasti (Golubović & Džunić, 2021). Zbog različitih međunarodnih pritiska, ali i obaveza preuzetih potpisivanjem međunarodnih ugovora i procesa evropskih integracija, nove političke elite su bile primorane da sprovedu niz reformi koje su im uskratile direktnu i čvrstu podršku glasača. Stoga kontinuirana proizvodnja političkih kriza ima ulogu ciljanog preuveličavanja društvenih rizika i naglašavanja raznih vrsta bezbednosnih, ekonomskih, socijalnih i drugih pretnji. Nedostatak političkog dijaloga i konstruktivne komunikacije između političkih aktera produbljuje političku krizu i proizvodi dalje urušavanje i onako fragilnih demokratskih procedura.

U nedostatku stabilnih i nezavisnih institucija i jasno izgrađenog institucionalnog demokratskog poretka, građani se u uslovima permanentne krize okreću klijentelističkim³ mrežama političkih partija. Ova klijentelistička mreža, tj. mreža koju politička i ekonomska elita formiraju, operiše van postojećeg institucionalnog okvira.

U slučaju Srbije ovakva situacija proizvodi svojevrstan paradoks, koji se ogleda u niskom stepenu poverenja u državu i njene institucije, ali zajedno sa političkim preferencijama koje traže veći stepen državne intervencije i zaštite države od različitih izvora socijalne nesigurnosti. Glavni ishod ovog fenomena je okretanje građana neformalnim institucijama (proširena porodica, klan, korupcija...) koje se percipiraju kao brže i efikasnije. Pored pomenutih klijentelističkih mreža političkih partija, ti važni neformalni mehanizmi su i oslanjanje na pojedince koji imaju položaj i društvene veze u cilju dobijanja zaposlenja u privatnom i državnom sektoru (Golubović & Džunić, 2021; Lažetić, Živadinović, Jarić & Radonjić, 2014), izdavanja različitih dozvola ili osiguravanja određenih usluga iz polja zdravstvene i/ili socijalne zaštite.

Samim tim, ne iznenađuju nalazi da građani percipiraju institucije kao korumpirane i nepouzdate jer favorizuju privilegovane grupe iz kojih su značajni segmenti društva isključeni. Kako građani svoje neposredno okruženje, svoju lokalnu zajednicu ili elemente svoje države počinju da doživljavaju kao pretnju koja ugrožava njihovo blagostanje, okreću se „gotovim rešenjima” i populističkim programima autoritarnih političkih figura. Održanje nedemokratskog sistema sa očigledno urušanim ili zarobljenim institucijama percipira se kao „manje zlo” u poređenju sa neizvesnošću i visokim (očekivanim ličnim i komunalnim) troškovima daljih društvenih promena na osnovu dosadašnjeg tranzicionog iskustva. U tom kontekstu, autoritarizam se (samo)promoviše kao adaptivni odbrambeni mehanizam čija je svrha da zaštiti pojedince u pretećem društvenom okruženju (Golubović & Džunić, 2021).

Jasan signal otuđenosti građana od institucija je i njihova nespremnost da se oslone na njih u mnoštvu situacija koje potpadaju pod nadležnost tih institucija. Tako, umesto da traže pomoć od nadležnih institucija kako bi zaštitili sopstvene interese, građani se okreću neformalnim izvorima moći koje procenjuju kao funkcionalnije i efikasnije u materijalizovanju svojih kratkoročnih interesa. Ovi neformalni izvori moći crpe svoj uticaj iz pozicije i/ili povezanosti sa vladajućom političkom elitom, koja unutar javnog diskursa čak prenaglašava ideju o nemoći institucija, čime teret rešavanja društvenih problema izmešta na razinu pojedinačnih aktera, koji, pak, svakodnevne probleme mogu da reše jedino kroz klijentelističku mrežu vladajuće

³ Klijentelizam u ovom kontekstu podrazumeva političku distribuciju položaja i resursa rukovođenu partijskim interesima pre nego objektivnim kriterijuma.

političke partije (Velinov et al., 2019). To potvrđuje i izuzetno velik broj članova koje imaju političke partije, naročito članice vladajuće koalicije. Ovaj visok procenat, koji je pre svega instrumentalno motivisan, zabeležen je u različitim društvenim istraživanjima (Petrović & Stanojević, 2019; Cvejić, 2016) i povezan je sa značajem koji partije imaju u raspodeli javnih resursa, pri čemu prvo mesto zauzima mogućnost zaposlenja u javnom sektoru (*ibid.*). Iako postoji veliki broj članova političkih partija, istovremeno građani pokazuju malo interesovanja za aktivno učešće u političkom životu, za pravu političku participaciju i građanski aktivizam. Pored klijentelizma, još nekoliko činilaca utiče na slabu motivisanost građana za učestvovanje u političkom životu, poput nerazvijene participativne političke kulture, širokog prihvatanja autoritarnih vrednosti i centralizovanosti političkog sistema, kao i nedovoljne razvijenosti civilnog društva. Među ličnim razlozima za odsustvo motivacije za političkim angažovanjem, građani često navode nezainteresovanost za politiku, nedovoljnu informisanost o politici, kao i nedostatak poverenja da građansko organizovanje može dovesti do željenog ishoda (Petrović & Stanojević, 2019).

Ipak, skorija istraživanja pokazuju izvesne pomake u razumevanju političkog aktivizma i motivaciji za njega. Unutar društvene realnosti pojavljuju se samonikle inicijative, začeci novih oblika aktivizma i društvenih pokreta, pre svega u velikim gradovima (Petrović & Stanojević, 2019; Fiket & Pudar-Draško, 2021). Primeri takvih inicijativa u prethodnih 8 godina su protesti *Ne da(vi)mo Beograd* iz 2016. godine, protest *„Protiv diktature“* 2017. godine, *„1 od 5 miliona“* 2018. godine, protesti *protiv MHE* (mini hidro-elektrana), protesti *„Rio Tinto – Marš sa Drine!“* iz 2021. godine, protesti protiv održavanja Evroprajda u Beogradu 2022. godine, ekstremno desne grupe građana okupljene u *Narodne patrola* i njihovi skupovi podrške ruskoj agresiji na Ukrajinu iste godine. Ovi primeri svedoče o postepenom buđenju i onog *aktivističkog građanstva*⁴ koje nije nužno demokratski orijentisano, ne promovise uvek vrednosti ljudskih prava i sloboda ili nema za cilj progresivne i razvojne društvene promene.

Lokalno artikulisane političke inicijative predstavljaju deo šireg procesa ponovne lokalizacije politike (Kukec, 2022; Tomašević & Sokolovska, 2019). U postsocijalističkim društvima, pogođenim različitim krizama i transformacijskim procesima, o kojima je već bilo reči, dolazi do ubrzane nacionalizacije politike (Bochsler, 2010) i potiskivanja lokalnih tema u korist velikih nacionalnih političkih narativa. Nacionalizacija politike predstavlja proces stvaranja nacionalno uniformnog prostora političkog takmičenja, odnosno formiranja institucija političke reprezentacije na nacionalnom nivou. S druge strane, lokalizacija jeste proces ponovnog približavanja politike građanima i nuđenja alternativnih mehanizama učešća u političkom životu lokalne zajednice, rešavanja ključnih društvenih problema na lokalnom nivou, ali i promovisanje demokratske, participativne političke kulture u najširem kontekstu.

Uobičajeno, ovakve inicijative se artikulišu najpre na lokalnom nivou, kroz saradnju civilnog sektora i drugih aktera značajnih za život konkretnih lokalnih zajednica, nastojeći da odgovore na potrebe i probleme sa kojima se lokalne zajednice i njihovi članovi suočavaju. Upravo zbog buđenja ovakvog aktivizma, Trag fondacija pokreće

⁴ Za razliku od koncepta *aktivnog građanstva*, koji podrazumeva da pojedinci obavljaju redovno građanske dužnosti (izlazak na izbore, plaćanje poreza, poštovanje reda i zakona), koncept *aktivističkog građanstva* podrazumeva prekid uobičajenih društvenih praksi kako bi se otvorio prostor za delovanje novih političkih aktera i promociju novih političkih ideja.

2019. godine program razvoja filantropije u lokalnim zajednicama, kako bi obezbedila nužne resurse za ovakvu vrstu ad hoc ali i dugoročnih pokreta.

Praktično istovremeno sa nastajanjem Tragovih prvih inicijativnih grupa u okviru programa „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita“ u Nišu, Pančevu, Staroj Pazovi i Šapcu, u drugom kvartalu 2020. godine, usled pandemije bolesti izazvane korona virusom (COVID-19), beleži se nagli pad svih ekonomskih indikatora, nagli i brzi pad privrede, odnosno sunovrat privredne delatnosti (Institut za razvoj i inovacije, 2020). Pojedine studije beleže povećanje dugotrajnog siromaštva (Jovanović, 2021), dok se u izveštaju Republičkog zavoda za statistiku za 2020. godinu navodi da se svaki peti stanovnik Srbije nalazi u riziku od siromaštva, te da stopa tzv. subjektivnog siromaštva iznosi čak 88% (RZS, 2021a).

Ovakva analiza ekonomske situacije u Srbiji, naročito u uslovima pandemije, od velike je važnosti za razumevanje konteksta u kojem lokalne fondacije započinju svoj rad, između ostalog, i zato što je prikupljanje donacija unutar same lokalne zajednice, odnosno animiranje finansijskih resursa samih građana i privrede iz lokalne zajednice, ključni preduslov razvoja koncepta lokalnih fondacija. Istovremeno, to je za inicijalne grupe za razvoj lokalnih fondacija predstavljao i izazov u pogledu poziva na solidarnost i uspostavljanja saradnje upravo sa onim ekonomskim i političkim elitama koje su institucionalno i vaninstitucionalno decenijama stvarale nacionalno uniformni prostor, polarizujući političku javnost na „naše“ i „njihove“ inicirale društvene tenzije i agone i izgrađivale klijentelističke mreže i sistem u kojem su nepoželjne upravo vrednosti koje zastupa sam program „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita“. U situaciji kada su na jednoj strani razne institucije lokalne samouprave otuđene od građana i formalno prisutne, ali praktično neefikasne i u službi centralizovanog državnog sistema, a na drugoj atomizirano društvo nerazvijene participativne političke kulture s niskim stepenom poverenja u državu i njene institucije, opterećeno sve većom neizvesnošću s kojom se građani suočavaju prilikom rešavanja svakodnevnih problema, inicijativne grupe posvećene razvoju lokalne zajednice kroz jačanje filantropije pojavljuju se kao poziv građanima da artikulišu zajedničke ideje i potrebe, započnu proces promena u javnom prostoru i pozitivno odgovore na problem kolektivnog osećanja nedostatka nade da građansko (samo)organizovanje može uopšte dovesti do pozitivnog ishoda za zajednicu.

Otvaranje ovakvih lokalnih političkih prostora u Srbiji i osnaživanje njihove vidljivosti u ovom izveštaju ćemo interpretirati kao korak, s jedne strane, ka razvoju aktivističkog građanstva i participativne političke kulture, a sa druge strane, ka jačanju društvene solidarnosti i produktivnosti svih članova društva (u skladu sa individualnim, lokalnim i širim društvenim potrebama) kako bi se omogućilo prevazilaženje osujećujućih društvenih okolnosti i podržao razvoj koji doprinosi zdravlju društva.

Analiza funkcije organizacija civilnog društva u osnaživanju građana i njihovih lokalnih inicijativa može započeti i analizom disfunkcionalnosti institucija lokalnih samouprava u Srbiji koje paralelno demonstriraju nedostatak kapaciteta za pružanje pomoći građanima za rešavanje postojećih problema i svoju ulogu u stvaranju novih društvenih problema.

Ova studija objašnjava na koji su način upravo organizacije civilnog društva, konkretnije – inicijativne grupe za razvoj lokalnih fondacija, uticale na stvaranje organizacione, logističke i filantropske podrške razvoju i oslobađanju resursa i osnaživanju građana za sprovođenje društvenih inicijativa u lokalnoj zajednici.

Civilni sektor i lokalne zajednice

Participacija građana u civilnom sektoru ne može se posmatrati odvojeno od razvojnih problema sa kojima se ovaj sektor suočava u kontekstu ekonomskih i političkih promena u Srbiji u poslednjih 30 godina. Civilno društvo u Srbiji se tokom devedesetih godina prošlog veka razvijalo u kontradiktornom okruženju. Dok je formalna politička pluralizacija u odnosu na jednopartijski sistem davala vetar u leđa civilnom sektoru, politički režim je prema ovom sektoru bio izuzetno neprijateljski raspoložen (Spasić, 2003). Nakon promena, najpre jednopartijskog, a potom i nedemokratskog režima 2000. godine i poboljšanja međunarodnog položaja zemlje, dolazi do intenzivnijeg razvoja građanskog društva, ali uz konstantne probleme u vezi sa praksama građanske participacije. Istraživanja pokazuju da građani Srbije ne veruju da ličnim angažmanom mogu da utiču na promene kako u svojoj zemlji, tako i u svom neposrednom okruženju (Radovanović & Vasiljević, 2022). Većina građana pokazuje nizak nivo uverenja da su sposobni i kompetentni da razumeju društveno-politička pitanja. Zajedno sa nedovoljnom informisanošću o prirodi, karakteru i konkretnim aktivnostima organizacija građanskog društva, dolazimo do podataka da 95% građana ne učestvuje u radu i aktivnostima organizacija civilnog društva (Radovanović & Vasiljević, 2022).

Nizak nivo participacije građana i neadekvatna politička kultura najviše su vidljivi u slučaju organizacija civilnog društva čije aktivnosti su vezane predominantno za konkretne lokalne zajednice. Lokalne zajednice i lokalne samouprave u uslovima tranzicionog društva rizika mogu amortizovati mnoge krizne situacije, nestabilnost i neizvesnost koje politika i ekonomija na nacionalnom nivou proizvode i time utiču na kvalitet života građana. Pored toga, aktivnosti lokalne zajednice (ulaganje u infrastrukturu, brzo izdavanje dozvola, lokalni porezi i dr.) značajno utiču i na razvoj i održavanje privredne delatnosti.⁵

Saradnja lokalnih privrednih i neprivrednih subjekata u ekonomskoj sferi, može biti veoma efikasan način iskorišćavanja različitih komparativnih prednosti određenih lokalnih zajednica (lokacija, prirodni resursi, fizička infrastruktura, obrazovanje radne snage). Međutim, teritorijalne razlike u Srbiji su veoma velike. Dugo vremena one su bile među najvećim u Evropi (Aničić & Veličković, 2019). Regioni u Srbiji⁶ se značajno razlikuju po nivou BDP-a, nivou zaposlenosti, obrazovanja, ostvarenim investicijama, prosečnim zaradama (*ibid.*). Za Srbiju je karakteristično i veoma oštro raslojavanje i produbljanje razlika u razvijenosti između razvijenih gradova i njihovog neposrednog okruženja.

⁵ Upravo iz ovog razloga privreda bi trebalo da ima značajan interes za saradnju sa lokalnim zajednicama.

⁶ Misli se na četiri regiona kroz koja se najčešće predstavljaju statistički podaci za Republiku Srbiju: (1) Vojvodina, (2) Beograd, (3) Šumadija i Zapadna Srbija, i (4) Južna i Istočna Srbija.

To proizvodi ekonomsko i društveno hijerarhizovanje četiri regiona (Petrović et al., 2019). Materijalni položaj pripadnika različitih društvenih slojeva je najbolji u Beogradu, a najlošiji u regionu Južne i Istočne Srbije (videti tabelu 2⁷). Te razlike proizlaze iz veće pristupačnosti različitih resursa u ekonomski razvijenim područjima (radna mesta, dostupnost obrazovnih institucija, komunikacija, kulturni sadržaji, dostupnost potrošnih dobara, ali i od specifičnosti demografske strukture stanovništva). Samim tim, klasno-slojne razlike su manje u manje razvijenim regionima nego u onim razvijenijim.

Tabela 2. *Ekonomski indikatori regiona u Srbiji, 2020. godine*

Indikator	Beograd	Vojvodina	Šumadija i Zapadna Srbija	Južna i Istočna Srbija
Učešće u BDP-u	42,1%	25,6%	18,3%	14,0%
Broj zaposlenih na 1000 stanovnika	321	317	293	282
Učešće zaposlenih starosti 15–29 godina u ukupnoj zaposlenosti	14,1%	15,9%	16,1%	16,1%
Prosečna zarada (hiljade RSD)	74,3	57,2	51,1	52,8
Investicije u nova osnovna sredstva (milioni RSD)	374,2	290,5	107,9	118,5

Izvor: RZS (2021b): *Opštine i regioni u Republici Srbiji 2021*, Beograd.

Tendencija smanjenja regionalnih razlika može prikrivati činjenicu da je politička pripadnost rukovodstva lokalne samouprave u Srbiji važan faktor dobijanja sredstava iz republičkih fondova i drugih organa koji pomažu lokalni ekonomski razvoj. Pripadnost vladajućoj stranci znatno olakšava poslove koji se vode na lokalnu, što predstavlja važan ograničavajući faktor lokalnog razvoja i može predstavljati prepreku za razvoj lokalnih inicijativa i funkcionisanje organizacija civilnog društva, jer svaki pokušaj rešavanja lokalnih problema može biti uslovljavan ulaskom u klijentelističku mrežu vladajućih partija i lokalnih političkih elita, što značajno otežava zdravo funkcionisanje lokalnih zajednica i njihov razvoj.

⁷ Kao što se može videti u tabeli 2, u 2020. godini dolazi do smanjivanja razlika između regiona, pre svega u pogledu broja zaposlenih na 1000 stanovnika, kao i učešća mladih u ukupnoj zaposlenosti. Dolazi i do rasta prosečnih primanja u najsiromašnijem regionu Južne i Istočne Srbije. Ono što je najveći strukturni izvor regionalnih nejednakosti jeste struktura BDP-a, pa tako više od 40% ukupnog BDP-a dolazi iz Beogradskog regiona, što je 3 puta više u odnosu na najsiromašniji region Južne i Istočne Srbije.

Zdravo društvo i održivi razvoj

Društveni razvoj najjednostavnije je moguće opisati kao „proces 'vođene' socijalne promene koja poboljšava društvo” (Midgley, 2014: 2). Ipak, iskustvo nas uči da sve „vođene” promene, pa bile one motivisane i najdobronamernijim pobudama, nemaju nužno srećne ishode po samo društvo i njegove članove. U prethodnom poglavlju ukazali smo na neke od stramputica jedne „vođene” društvene promene, transformacije iz socijalizma u kapitalizam, koja je društvo Srbije uvela u niz društvenih, političkih, ekonomskih i ekoloških problema, pod čijim teretom je društvo Srbije razvilo neželjeni efekat otuđenja građana od društvenih institucija i sa tim povezane prakse klijentelizma i korupcije, koje izjedaju „zdravo” društveno tkivo. Ako zdravo društvo podstiče građane da „rade u okviru operativnih i vidljivih dimenzija i da budu aktivni i odgovorni učesnici u životu društva, kao i gospodari sopstvenog života” (From, 1989: 211), onda bi i aktivnosti koje potiču održivi društveni razvoj trebalo da budu utemeljene na ovim principima.

Imperativ održivosti u razmatranju društvenog razvoja postaje dominantan krajem 80-ih godina 20. veka, u izveštajima međunarodnih institucija i nacionalnih vlada⁸. Nažalost, u realnosti svakodnevce projektovani ciljevi održivog razvoja još uvek nisu ostvareni. Brojni su razlozi neefektivnosti u sprovođenju međunarodnih politika održivog razvoja, među kojima se najčešće spominju neophodnost različitog pristupa u rešavanju ovih problema na nivou bogatih i siromašnih zemalja i nedovoljno oslanjanje na lokalne organizacije, kao i izostanak implementacije saznanja koja su plod rada na lokalnu na međunarodnom i nacionalnom nivou. Već 60-ih godina 20. veka svet je počeo da se suočava sa problemima neodržive degradacije životne sredine i, nešto kasnije, 80-ih godina, sa primetnim rastom u nejednakostima i usporavanju u borbi protiv siromaštva. Svi ovi problemi su vodili revidiranju koncepta i pomeranju fokusa sa zadovoljenja stalno rastućih potreba i privrednog rasta na povećanje dobrobiti, što je vodilo nastanku koncepta održivog razvoja. Problem degradacije životne sredine i mogućeg neodrživog razvoja čovečanstva po prvi put dolazi u žižu međunarodne javnosti 1972. godine, kada su Ujedinjene nacije (UN) organizovale konferenciju o životnoj sredini u Stokholmu (United Nations, 1972). Godine 1992. UN organizuju konferenciju u Rio de Žaneiru pod nazivom „Samit sveta”, na kojoj dolazi do integracije koncepta ekonomskog razvoja, zaštite životne sredine i društvene pravde i inkluzije u koncept održivog razvoja, koji postaje prioritetni cilj međunarodne zajednice. U skladu sa tim, preporučeno je da nacionalne strategije budu dizajnirane tako da budu primenjive u rešavanju ekonomskih i društvenih problema, kao i problema zaštite životne sredine. Rezultat rada učesnika ovog samita bio je dokument pod nazivom *Agenda 21*, koji predstavlja dobrovoljni plan delovanja na polju održivog

⁸ Pre toga, još od završetka Drugog svetskog rata, dominantni ekonomski narativ o društvenom razvoju bio je onaj koji je insistirao na privrednom rastu kako bi se razvijale privreda i međunarodna trgovina, bez otvaranja pitanja eventualnih društvenih posledica. Sa tim ciljem su u Breton Vuksu 1944. formirani i Međunarodni monetarni fond i Svetska banka sa ciljem da stabilizuju svetski finansijski sistem i promoviraju privredni rast.

razvoja koji bi trebalo da primene sve nacionalne, regionalne i lokalne vlasti. Dokument posebno naglašava potrebu za uključivanjem lokalnih zajednica, organizacija civilnog društva i društvenih grupa koje su UN identifikovale kao društvene grupe sa manjkom učešća u odlučivanju (žene, deca, starosedelačke zajednice) u sprovođenje preporučenih politika održivog razvoja (United Nations, 1992b).

Na istom tragu, 2000. godine UN organizuju „Milenijumski samit”, na kojem se usvajaju *Milenijumski ciljevi razvoja* sa ciljem njihove realizacije do 2015, a oni se odnose na: (a) iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi, (b) obezbeđivanje dostupnosti osnovnog obrazovanja za sve, (c) promociju rodne jednakosti i osnaživanje prava žena, (d) smanjenje mortaliteta dece, (e) poboljšanje zdravlja majki, (f) borbu protiv side, malarije i drugih zaraznih bolesti, (g) obezbeđivanje održivog životnog okruženja, (h) razvoj globalnog partnerstva za pomoć u razvoju siromašnih zemalja (United Nations, 2000). Godine 2012. dvadeset godina nakon samita u Riju, UN organizuju samit „Rio+20”. Posvećenost konceptu održivog razvoja je potvrđena donošenjem dokumenta *Budućnost koju želimo*. Na samitu je dogovoren razvoj *Ciljeva održivog razvoja* koji se oslanjaju na *Agendu 21* i *Milenijumske ciljeve razvoja* (United Nations, 2012).

Godine 2015. konstatovano je da su *Milenijumski ciljevi razvoja* parcijalno postignuti sa nejednakim uspehom širom sveta. Iste godine, UN zamenjuje i proširuje Milenijumske ciljeve razvoja sa 17 ciljeva održivog razvoja usmerenih na osnovne ljudske potrebe i potrebu za zaštitom životne sredine: (1) Okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima, (2) Okončati glad, postići bezbednost hrane i poboljšanu ishranu i promovirati održivu poljoprivredu, (3) Obezbediti zdrav život i promovirati blagostanje za ljude svih generacija, (4) Obezbediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovirati mogućnosti celoživotnog učenja, (5) Postići rodnu ravnopravnost i osnaživati sve žene i devojčice, (6) Obezbediti sanitarne uslove i pristup pijaćoj vodi za sve, (7) Osigurati pristup dostupnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve, (8) Promovirati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad za sve, (9) Izgraditi prilagodljivu infrastrukturu, promovirati održivu industrijalizaciju i podsticati inovativnost, (10) Smanjiti nejednakost između i unutar država, (11) Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim, (12) Obezbediti održive oblike potrošnje i proizvodnje, (13) Preduzeti hitnu akciju u borbi protiv klimatskih promena i njenih posledica, (14) Očuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održiv razvoj, (15) Održivo upravljati šumama, suzbiti dezertifikaciju, zaustaviti i preokrenuti degradaciju zemljišta i sprečiti uništavanje biodiverziteta, (16) Promovirati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, pouzdane i inkluzivne institucije na svim nivoima i (17) Učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj (United Nations, 2015).

S obzirom na nagomilane probleme na polju ekonomije, društva i prirodnog okruženja i uložene napore međunarodne zajednice da ih ublaži ili iskoreni, jasno je da je sprovođenje politika održivog razvoja ključno, ne samo za opstanak ljudske vrste već i zbog postizanja društvenog zdravlja, na globalnom i lokalnom nivou. Koncept održivog razvoja temelji se na ekonomskoj aktivnosti koja ne ugrožava održanje prirodnog okruženja, kao i na društvenoj dimenziji, to jest politikama koje potiču građane da budu aktivni učesnici i kreatori društvenog života u saglasju sa sopstvenim

potrebama, ali i očekivanim potrebama budućih generacija (Council of the European Union, 2006: 2).

Još 1992. su UN na Samitu sveta prepoznale ključnu ulogu lokalnih zajednica u sprovođenju politika održivog razvoja: „Zbog toga što mnogi problemi i rešenja koje je identifikovala *Agenda 21* imaju svoje korene u lokalnim aktivnostima, učešće i saradnja lokalnih vlasti biće odlučujući faktor u ispunjavanju ovih ciljeva. Lokalne vlasti grade ekonomsku, društvenu i ekološku infrastrukturu, rukovode njome i održavaju je, nadgledaju procese planiranja, uspostavljaju lokalne politike zaštite životne sredine i propise i pomažu u sprovođenju nacionalnih i subnacionalnih politika u oblasti životne sredine. Kao nivo upravljanja koji je najbliži ljudima, one igraju vitalnu ulogu u obrazovanju i mobilizaciji i imaju najveću odgovornost prema javnosti u promociji održivog razvoja” (United Nations, 1992a).

UN preporučuje da se nadnacionalne organizacije povežu sa privatnim biznisom i bankama sa ciljem finansiranja i koordinisanja aktivnosti sa lokalnim zajednicama čiji je ključni zadatak da kroz razgovor i konsultacije sa građanima, lokalnim organizacijama i preduzećima prikupe sve potrebne informacije koje su neophodne za oblikovanje najboljih strategija održivog razvoja, što povratno podiže nivo svesti lokalnog stanovništva o važnosti ovih politika i unapređuje proces formulisanja lokalnih politika, zakona i propisa s ciljem ispunjavanja ciljeva *Agende 21*.

Nažalost, iako postoje brojni primeri uspešnih lokalnih projekata širom sveta koji su posvećeni smanjenju siromaštva, inkluziji marginalizovanih društvenih grupa, zaštiti životne sredine itd., praksa govori da je finansiranje rada lokalnih organizacija nedovoljno i nefleksibilno. Često nedostaju finansijska sredstva, a i kada su raspoloživa, procedura apliciranja, sprovođenja i uslovi dobijanja ovih sredstava su komplikovani i teško ispunjivi. Veliki je problem i to što su ova sredstva obično kratkoročna, nefleksibilna i moraju da budu potrošena u određenom vremenskom okviru u skladu sa interesima donatora. Suprotno tome, lokalnim organizacijama nisu potrebni veliki budžeti, već dugoročno opredeljena sredstva jer je uobičajeno da je potreban duži vremenski period da bi se lokalni projekti realizovali. Ne manje važno, potreban je i fleksibilan pristup finansijskim sredstvima jer se prilike na lokalnu brzo menjaju, iz čega proizlazi da je na te promene potrebno reagovati u razumnom roku. Isto tako, znanja, rad na terenu i kapaciteti lokalnih organizacija često ostaju nevidljivi za međunarodne agencije i nacionalne vlasti, zbog čega izostaje implementacija na nacionalnom i nadnacionalnom nivou zdravih politika održivog razvoja koje su plod iskustva i saznanja iz rada na lokalnu (Satterthwaite & Sauter, 2008).

Za ispunjavanje ciljeva održivog razvoja od ključnog je značaja aktivno učešće građana u izgradnji bezbednih zajednica okrenutih ka pospešivanju dobrih međuljudskih odnosa i poverenja među ljudima, rešavanju lokalnih problema i konflikata. Koncept rada lokalnih fondacija osmišljen je na principima koji mogu u potpunosti podržati različite vidove građanskog aktivizma na lokalnu i efikasno doprineti ostvarenju ciljeva održivog razvoja. Ovaj aktivizam se može sprovoditi kroz direktno učešće u lokalnim institucijama kao što su škole, vrtići, sportski i kulturni centri i udruženja za zaštitu životne sredine. Takođe, građani mogu biti uključeni na polju rešavanja lokalnih problema kao što su gradnja na uštrb zelenih površina,

siromaštvo i nezaposlenost ili se mogu aktivirati na polju promocije kulture (novi kulturni sadržaji), umetnosti (npr. ulična umetnost) i lepšeg, zdravijeg i bezbednijeg susedstva (npr. sređivanje ulične rasvete itd.). Važna je i uloga lokalnih zajednica na polju smanjivanja socijalne isključenosti – za zdravu lokalnu zajednicu vrlo je važno da se niko ne oseća nepoželjno i manje vredno. Takođe, uloga lokalnih zajednica u zaštiti životne sredine je nezamenljiva. Osim u domenu zaštite zelenih površina, aktivnosti lokalne zajednice mogu da budu posebno efektne na polju zaštite životne sredine kroz promociju rada od kuće, efikasniji javni prevoz, bolju toplotnu izolaciju stambenih i poslovnih objekata, smanjenje u proizvodnji smeća i njegovo adekvatno odlaganje, recikliranje otpada i izgradnju novih zelenih površina i pošumljavanje.

Prednost lokalnih organizacija, kao i lokalnih fondacija u sprovođenju lokalnih politika održivog razvoja jeste u tome što one poznaju lokalni kontekst i probleme na lokalnu. Takođe, na lokalnu se ljudi poznaju, što je dobra podloga za uspešnu saradnju, ali je i osnov za odgovornost prema lokalnoj zajednici. Činjenica je da se pretežno politike razvoja i sredstva za njihovo finansiranje određuju na višim nivoima – međunarodnom i nacionalnom. Međutim, isto tako je i činjenica da se te politike sprovode na terenu, zbog čega i uspešnost u sprovođenju tih politika zavisi od lokalne akcije – konkretnih rezultata određenog projekta, mobilizacije lokalnih resursa i dobijenih znanja.

Osnivanjem lokalnih fondacija otvara se mogućnost da se sve prepreke, nedostaci i problemi koji potiču od takve konstelacije preduprede i prevaziđu i da se izgrade mehanizmi i procesi koji sugrađane u okviru iste lokalne zajednice čine ključnim akterima u svim fazama planiranja, odlučivanja, realizacije i evaluacije onih promena i razvoja na lokalnu koji su istovremeno u potpunosti i doprinos projektovanim ciljevima za izgradnju boljeg globalnog sveta.

Programi, strategije i preporuke UN i drugih međunarodnih organizacija (poput, na primer, Saveta Evrope) za sprovođenje ideje održivog razvoja mogu biti shvaćeni kao najrelevantniji, najopštiji, ali i najkonkretniji referentni okvir u okviru kojeg lokalne fondacije mogu razvijati ideje i planirati očekivane promene u svojoj sredini, ali i kao osnova na kojoj se može posmatrati i razumeti doprinos rezultata rada lokalnih fondacija.

Istraživanje: Uticaj lokalnih fondacija na društvene promene u lokalnim zajednicama

Polazeći od uočenog značaja koji lokalne zajednice i lokalne inicijative imaju u realizaciji ciljeva održivog razvoja, fokus ovog istraživanja smo usmerili ka jednoj socijalnoj intervenciji koju je potakla Trag fondacija – pokretanju lokalnih fondacija unutar tri lokalne zajednice, koje su inicirane po ugledu na slične intervencije u Rumuniji, Mađarskoj i Bosni i Hercegovini.

Cilj istraživanja je bila analiza efekata rada lokalnih fondacija iniciranih unutar tri lokalne zajednice – iz Niša, Stare Pazove i Pančeva, na razvoj lokalnih zajednica i filantropije unutar njih. Analiza je urađena putem evaluacije rezultata podržanih projekata neformalnih grupa i udruženja građana. Konkretnije, istraživanje analizira:

- (a) društvene, političke i ekonomske efekte nastale u lokalnim zajednicama, a koji su inicirani podržanim projektima;
- (b) proizvedene društvene odnose i procese; kao i
- (c) održive progresivne promene u lokalnim zajednicama.

Metod i uzorak istraživanja

Projekat je realizovan primenom kombinovane metode – desk analize i terenskog prikupljanja podataka. Desk analiza je uključivala proučavanje: (a) relevantne literature o lokalnim fondacijama; (b) dokumentacije Trag fondacije o radu lokalnih fondacija u ova tri grada; (c) relevantne konkursne dokumentacije udruženja (kao i organizacija, neformalnih grupa i sl.) čiji su projekti podržani; (d) različitih društvenih mreža lokalnih fondacija, kao i adekvatnih medijskih sadržaja. Ova analiza je ukazala na to: (1) na koji način su podržani projekti doprineli razvoju lokalnih zajednica, (2) u kakvoj su vezi donator i ekonomski efekti koje su podržani projekti imali za razvoj lokalne zajednice, (3) kakav je socijalni profil, s jedne strane, aplikantata i, sa druge strane, krajnjih korisnika podržanih inicijativa, (4) koje vrednosti promovišu podržani projekti i preko njih lokalne fondacije i (5) kakav je uticaj komisija za izbor projekata na politike razvoja lokalnih zajednica.

S druge strane, terensko prikupljanje podataka obavljeno je metodom fokus-grupnog intervjua, sa mogućnošću uvođenja i individualnih polustrukturisanih intervjua tamo gde je bilo potrebno. Kao kvalitativni metod za prikupljanje podataka, fokus-grupni intervjui se primenjuje za bolje razumevanje i interpretiranje podataka prikupljenih desk analizom. U odnosu na druge istraživačke tehnike, fokus-grupni intervjui (1) obezbeđuju prikupljanje podataka za mnogo kraće vreme, (2) tip „otvorenih pitanja“ obezbeđuje diskusiju i produbljeniji uvid u mišljenja ispitanika, (3) podstiče međusobnu interakciju između sagovornika, (4) dozvoljava moderatoru da traži dodatna objašnjenja i podstiče ispitanike da objasne svoje stavove i, konačno, (5) može se primeniti na istraživanje najrazličitijih problema i ispitivanje različitih populacija (Đurić, 2007: 55–56).

Sama priroda našeg istraživanja podrazumevala je formiranje dve vrste grupa za fokus-grupni intervjui: jednu sa članovima komisija koji su procenjivali pristigle inicijative, a drugu sa dobitnicima grantova. Ovakva podela uslovlila je i planiranje uzorka. Od članova komisije želeli smo da saznamo kako je tekao proces procenjivanja pristiglih predloga projekata, kao i njihov kritički osvrt na sam rad komisije. Cilj razgovora bio je da razumemo njihova iskustva, izazove sa kojima su se suočili i ideje na koji način je moguće unaprediti proces selekcije projekata koje lokalna fondacija želi finansijski da podrži u budućnosti.

U drugom slučaju, na fokus-grupni intervjui smo pozivali članove udruženja i neformalnih grupa koji su dobili sredstva za realizaciju svojih predloga projekata. Ispred svake podržane inicijative/grupe ili udruženja pozivali smo po jednu ili više osoba (članova) koje su dobro upoznate sa svim fazama projekta – od ideje, sastavljanja aplikacije, pa sve do realizacije. Pozivali smo osobe koje su aktivno involvirane u rad grupe. Nije bilo nužno da to budu (ne)formalni koordinator ili koordinatorica grupe, već to može biti bilo koji član ili članica grupe koji su uključeni u različite faze realizacije podržanog projekta i različite aspekte rada grupe. Cilj razgovora je bio da razumemo različita iskustva koja su članovi grupa i inicijativa imali u vezi sa realizacijom projekta, odnosom sa, s jedne strane, lokalnom fondacijom, a sa druge strane, sa lokalnom zajednicom.

Literatura navodi da je optimalan broj učesnika u fokus-grupnom intervjuu od 6 do 12, ali se veličina grupe mora usklađivati i sa „tipom istraživanja, prirodom pitanja o kojima će se diskutovati, osobinama ispitanika” (Đurić, 2007: 108). U našem istraživanju, veličinu uzorka direktno je određivao broj finansiranih inicijativa u svakoj lokalnoj fondaciji, kao i broj članova komisije. To je, nadalje, uslovilo da u pojedinim slučajevima imamo tri sagovornika u jednom fokus-grupnom intervjuu, a u drugim više. Konačno, realizovan uzorak obuhvatio je ukupno 30 ispitanika – po 11 iz Niša i Stare Pazove i 8 ispitanika iz Pančeva (tabela 3).

Tabela 3. Raspodela uzorka prema mestu istraživanja i tipu grupe

		Grupa		Ukupno
		Član komisije	Dobitnik granta	
Grad	Niš	3	8	11
	Pančevo	2	6	8
	Stara Pazova	5	6	11
Ukupno		10	20	30

Raspodela uzorka prema polu pokazuje nešto veće učešće žena (njih 18) nego ispitanika muškog pola (12). Jedino je uzorak u Staroj Pazovi obuhvatao veći udeo muškaraca nego žena (tabela 4).

Tabela 4. Raspodela uzorka prema mestu istraživanja i polu ispitanika

		Pol		Ukupno
		Ženski	Muški	
Grad	Niš	7	4	11
	Pančevo	6	2	8
	Stara Pazova	5	6	11
Ukupno		18	12	30

Najupadljivija raspodela ogleda se u stepenu obrazovanja ispitanika. Četiri puta više je ispitanika sa završenom višom i visokom školskom spremom nego ispitanika sa završenom srednjom školom (tabela 5). U našem istraživanju nismo zabeležili sagovornike sa završenom osnovnom školom ili nepismeno stanovništvo.

Tabela 5 Raspodela uzorka prema mestu istraživanja i stepenu obrazovanja ispitanika

		Stepen obrazovanja		Ukupno
		Srednja škola	Viša i visoka škola	
Grad	Niš	1	10	11
	Pančevo	3	5	8
	Stara Pazova	2	9	11
Ukupno		6	24	30

Lokalna fondacija Niš

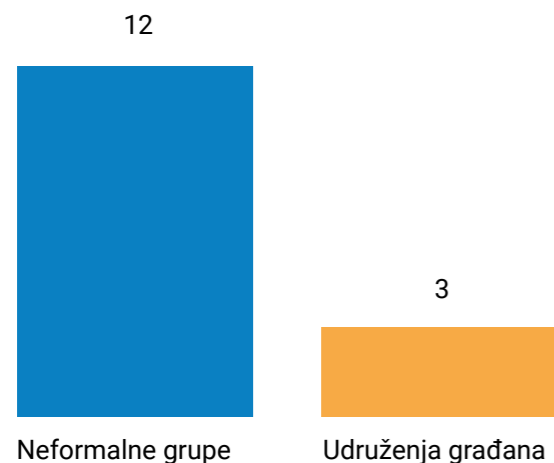
Lokalna fondacija Niš, tokom 2021. godine, podržala je ukupno 15 inicijativa u sklopu dva javna konkursa. Iako svaka podržana inicijativa ima nekoliko dimenzija u kojima se može ostvariti uticaj, moguće je ipak izdvojiti dominantnu oblast. Saglasno ideji kojom su se rukovodili prilikom osnivanja, a to je da će se zalagati „za razvoj sporta u Nišu, ulaganje u obrazovanje, podršku kulturi i umetnicima i uređenje javnog prostora” (Radovanović & Vasiljević, 2022: 37), lokalna fondacija iz Niša je podržala inicijative iz oblasti kulture i umetnosti, potom one čiji je krajnji cilj obrazovanje, te razvoj sporta i rekreacije, ali i unapređenje životne sredine, konkretnije, uređenje javnog prostora (grafikon 1).

Grafikon 1 Oblasti podržanih projekata u lokalnoj fondaciji Niš

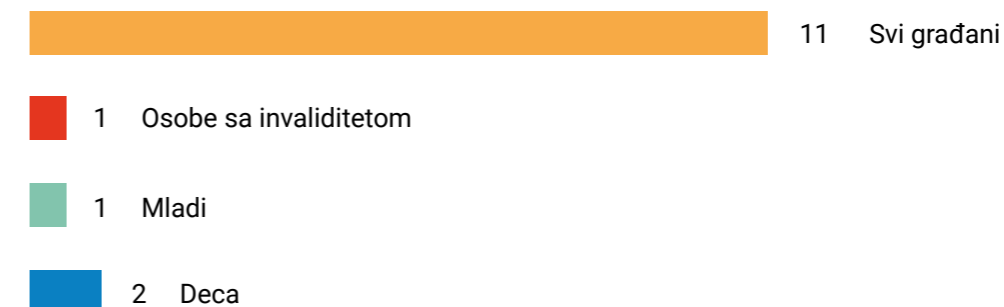
Lokalna fondacija u Nišu, do maja 2022. godine, podržala je najviše inicijativa neformalnih grupa građana (ukupno 12) i tri inicijative formalnih organizacija civilnog društva (grafikon 2).

Grafikon 2 Direktni korisnici sredstava lokalne fondacije Niš

Najveći broj odobrenih inicijativa kao krajnje korisnike navode sve građane, dve inicijative ističu da su to deca, a po jedna želi da unapredi društveni život mladih i osoba sa invaliditetom (grafikon 3).

Grafikon 3 Krajnji korisnici inicijativa odobrenih u lokalnoj fondaciji Niš

Istraživanje u Nišu obavljeno je tokom maja meseca 2022. godine. U fokus grupi posvećenju članovima komisije koji su procenjivali pristigle predloge projekata učestvovala su tri člana komisije, dok se na fokus grupu posvećenu razgovoru sa dobitnicima grantova odazvalo ukupno 8 sagovornika, iz pet neformalnih grupa i dva udruženja građana.

Lokalna fondacija Pančevo

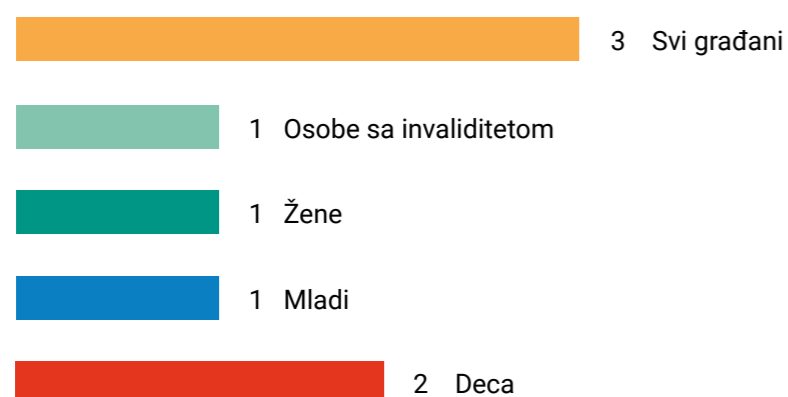
U skladu sa ciljem ove lokalne fondacije, a to je homogenija, povezanija, sposobnija i spremnija zajednica koja je sposobna da se samostalno suočava sa izazovima i problemima (Radovanović & Vasiljević, 2022: 37), tokom 2021. godine inicijativni odbor, u okviru jednog konkursa „Naš kraj, naša ideja”, podržao je ukupno osam inicijativa. One su se uglavnom odnosile na oblast *obrazovanja, edukacija, radionica* (3 inicijative – upoznavanje sa istorijom i tradicijom srpske vojske i vojnog vazduhoplovstva, savladavanje tehnike dekupaža, edukacija iz oblasti urbanizma i arhitekture) i *životne sredine* (3 inicijative – adekvatnije osvetljenje dela naselja, zaštita životne sredine recikliranjem limenki, uređenje dvorišta između stambenih zgrada), ali i *sporta i rekreacije* (1 podržana inicijativa za uređenje dečijeg igrališta) i *kulture i umetnosti* (1 inicijativa za promociju umetničkih rukotvorina – izlaganje ručnih radova) (grafikon 4).

Grafikon 4 *Oblasti podržanih projekata u lokalnoj fondaciji Pančevo*

Direktni korisnici podržanih projekata su šest neformalnih grupa i dva udruženja građana. Međutim, kada je reč o krajnjim korisnicima, izdvajaju se inicijative usmerene na poboljšanje života građana, a potom one koje su namenjene deci. Podržane su i akcije koje navode da su im krajnji korisnici osobe sa invaliditetom, žene i mladi (grafikon 5).

Grafikon 5 *Krajnji korisnici inicijativa koje je podržala lokalna fondacija u Pančevu*

Prikupljanje podataka u Pančevu obavljeno je tokom juna meseca 2022. godine.

Fokus grupu sa dobitnicima grantova lokalne fondacije Pančevo činilo je ukupno šest sagovornika iz tri neformalne grupe i jednog udruženja građana. Iz jedne neformalne grupe i iz udruženja građana na razgovor je došlo po dva sagovornika.

Sa članovima komisije koji su ocenjivali pristigle inicijative obavljena su dva onlajn individualna intervjua. Naime, kako je period prikupljanja podataka na projektu ušao u letnje mesece, usled početka godišnjih odmora i zauzetosti sagovornika drugim obavezama, pojavila se i otežavajuća okolnost oko same organizacije fokus grupe, što je prevaziđeno realizacijom individualnih onlajn intervjua.

Lokalna fondacija Stara Pazova

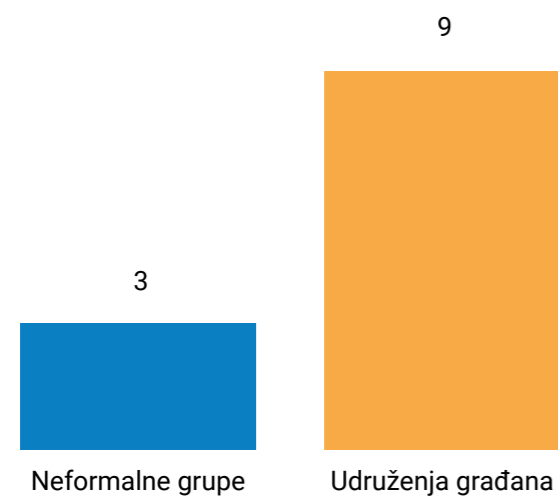
Kako opisuju Radovanović i Vasiljević, lokalna fondacija Stara Pazova „zalaže se za dodatno obrazovanje mladih, uređenje i ulepšavanje javnih prostora, podršku umetnicima i kulturi, zdravo i ekološko okruženje i razvoj sporta” (Radovanović & Vasiljević, 2022: 36). Tokom 2021. godine ova lokalna fondacija finansijski je podržala ukupno 12 projekata u okviru dva konkursa. Najviše iz oblasti sporta i rekreacije, zatim slede različite edukacije i uređenje javnih prostora, kao i jedna inicijativa koju smo uvrstili u oblast humanitarne aktivnosti (grafikon 6).

Grafikon 6 *Oblasti projekata podržanih u lokalnoj fondaciji Stara Pazova*

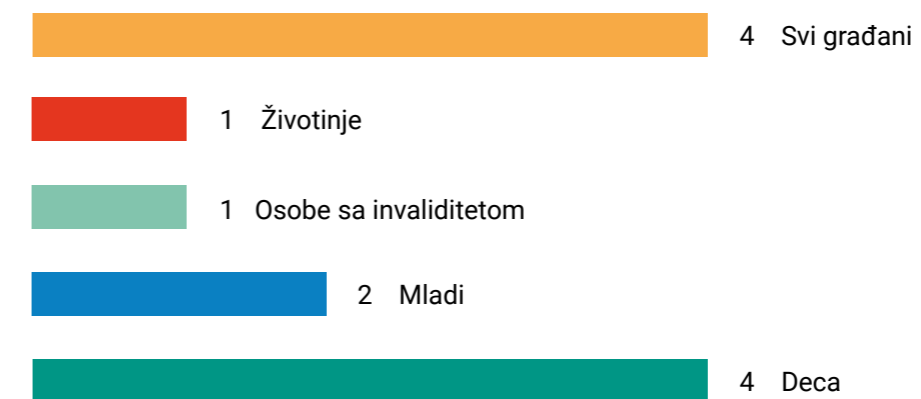
Na osnovu kratkih opisa podržanih projekata koje nam je lokalna fondacija iz Stare Pazove dala, vidimo da su najviše predloga projekata dala udruženja građana, a podržane su samo 3 inicijative neformalnih grupa (grafikon 7).

Grafikon 7 *Direktni korisnici sredstava lokalne fondacije Stara Pazova*

Odobreni projekti upućeni su u podjednakom broju svim građanima i deci, potom mladima, a po jedan nastoji da poboljša položaj osoba sa invaliditetom, odnosno u vezi je sa zdravljem životinja (grafikon 8).

Grafikon 8 *Krajnji korisnici inicijativa odobrenih u Staroj Pazovi*

Analiza fokus-grupnih intervjua

Kao što je već pomenuto, prikupljanje empirijskog materijala je bilo fokusirano na narativne interpretacije dve grupe ispitanika: (a) predstavnike neformalnih grupa i formalnih udruženja čije su projekte finansijski podržale lokalne fondacije i (b) članove komisija za selekciju projekata koje su delegirale same lokalne fondacije.

Pogled iznutra: Aktivističko građanstvo na delu

Na osnovu prikupljenih svedočanstava predstavnika neformalnih grupa i udruženja, dobitnika grantova lokalnih fondacija u Nišu, Staroj Pazovi i Pančevu, jasno je da je motivacija najvećeg broja dobitnika grantova da se prijave na konkurse lokalnih fondacija bila vođena željom da reše neke konkretne probleme sa kojima se njihove lokalne zajednice ili pak neki delovi tih zajednica suočavaju. Problemi koje ispitanici opisuju veoma su različiti, od onih koji se tiču neposrednog okruženja inicijatora projekta (na primer, uređenja neposrednog okruženja određenog stambenog objekta/zgrade u kojoj članovi inicijative žive, dvorišta škole koju pohađaju deca inicijatora projekta i sl.), do umetničkih intervencija i kulturnih dešavanja u javnim prostorima u kojima učestvuje veliki broj građana iz šire zajednice. Svima njima zajednički je snažan, gotovo intimistički⁹ doživljaj važnosti realizacije odabranog projekta:

„Inicijativa *Polito e bello* najbolje svedoči da svi mi volimo kada je čisto oko nas. Ipak, kada vidimo da je naše okruženje uneređeno, onda i sami počinjemo da se ponašamo na takav način. S druge strane, kada dođemo u sredinu gde je sve čisto, onda i mi prilagođavamo svoje ponašanje [...] Živim u kraju u kome uglavnom žive ljudi koji su došli iz različitih krajeva, iz bivših republika nekadašnje države, koji su sa sobom doneli neke svoje običaje i kulturu, koji, kada se nađemo na malom prostoru, u zgradama i stanovima, dovode do sudara. Ovaj sudar remeti način života na koji smo navikli. Suština je u tome da veliki deo problema sa kojima se suočavamo leži u kulturi ponašanja.”

„Mene je užasno nervirao taj mrak.”

„Mi moramo da postojimo, inače ćemo da dobijemo betone po naselju.”

Pored ovog intenzivnog intimnog doživljaja lokalnih okolnosti koje su na ispitanike delovale kao neposredni stimulus, unutar narativa je prisutan i motiv *bunta* protiv ograničenja sa kojima se suočavaju, koji je povezan sa željom za osvajanjem teritorija

⁹ U smislu odsustva, ili pak sistemskog ignorisanja, šire društvene artikulacije, odnosno artikulacije potrebe na nivou lokalne zajednice i organa lokalne samouprave.

kojima je pristup, iz perspektive ispitanika, ograničen. To se odnosi i na fizički/materijalni prostor ili teritoriju lokalne zajednice i na podsticanje ekonomske aktivnosti:

„Cilj nam je da uvedemo što više ljudi u klasičnu planinarsku priču kako bi upoznali nove planinarske staze i vrhove, pomerili sopstvene granice. Cilj našeg planinarskog društva je i širi – i sportski i društveni. Gledamo da uključimo što više ljudi u različite stvari – organizujemo edukativne tribine sa raznim ljudima koji su, pored toga što su planinari, pohodili Južni pol i penjali se na Everest. Bili su nam gosti Nedeljko Todorović, čuveni meteorolog, Ljubiša Marinović, koji nam je pričao o opremi. Plan nam je da dovedemo ljude koji bi nam pričali o lekovitom bilju, prepoznavanju pečuraka itd. Razvijamo ekološku svest u opštini i nastojimo da umrežimo srodne organizacije koje bi u lokalnu mogle da sarađuju, i uspevamo u tome.”

„...Kad god organizujemo neku radionicu, mi smo srećne kada barem jedna žena krene time da se bavi. Ovo je bila lepa ideja i moja ćerka je to prihvatila i pravila je korpice za Uskrs. Znači, i lepo je prodala. Nama znači kada neko prihvati nešto što mi radimo i onda on krene time da se bavi. Nama je ideja da lokalnoj cvečari 'Nađin kutak' iz Glogonja ponudimo da mi pravimo korpice za njene cvetne aranžmane.”

kao i na nematerijalne teritorije interpersonalne komunikacije, simboličke komunikacije i kolektivnog sećanja:

„... U ovom trenutku deca suviše vremena provode sa kompjuterima, sama, a da roditelji zbog različitih problema preživljavanja nemaju dovoljno vremena koje mogu da kvalitetno provode sa svojom decom. Odlučili smo da napravimo projekat u kome bi roditelji i deca zajedno učestvovali.”

„Mi smo svi iz neke alternativne priče. Jer i mi, i neki pojedini ljudi ovde iz Niša, kada smo konkurisali za pojedine galerije, za izložbe, nismo dobili nikakav odgovor i onda smo rešili da se bavimo isključivo alternativom.”

“... To je zaista jedna tužna i poražavajuća priča – šta se desilo sa stanovnicima naselja Tesla, koja je zaista nekako skrajnuta tokom vremena. Dugo se gledalo samo da li će nešto doneti nekome zaradu. Šta god da je bilo iza toga [...], naselje je polako propadalo zajedno sa društvom. Prvo, kada je zatvorena fabrika, zatim drugi talas propadanja je usledio posle 90-tih. I sad ovaj treći. Ili, kako god. Ali, ipak, mi hoćemo da očuvamo sećanje na istoriju ovog naselja. Deca, na primer, ne znaju da je postojala fabrika sijalica Tesla, po kojoj se naselje i zove.”

Svi ovi elementi utiču na kvalitet života građana i, prethodno pominjane, tri dimenzije društvenog razvoja koje je neophodno paralelno razvijati, uz angažman aktivističkog građanstva unutar lokalne zajednice, kako bi razvojni proces dugoročno bio održiv.

U iskazima ispitanika prisutan je osvrt i na određenu vrstu odgovora na problem ljudske bezbednosti, a potreba za smanjenjem rizika i podizanjem stepena osećanja sigurnosti može se, takođe, očitati kao jedan od motiva samoorganizovanja građana:

„Cilj oslikavanja tog murala je povećanje bezbednosti javnog prostora [...] da se ljudi, pogotovo devojke, koje prolaze tu noću osećaju sigurno.”

“... Taj prolaz je baš bio mračan i bio je blizu autobuske stanice. Mislim da je osvetljenje baš bitna stavka, jer je tu pored i neka napuštena kuća u kojoj neko i povremeno spava. Ta bezbednost je ključna.”

„Igralište je bukvalno opasno. [...] i to je jedno skrovitije mesto koje su 90-ih koristile mame koje su tu dolazile da doje svoje bebe. A sada se koristi ili samo za šetanje kućića ili dolaze da 'cirkaju' ili ne znam šta... Bukvalno je zapušteno. Mi smo ga sredili u tom smislu što smo ga i očistili, uredili smo jedan zid, i tu je sad mural koji su slikali naši članovi inicijative koji su likovni umetnici, postavili smo tri klupe i posadili neke biljke.”

„Tesla, koja je jako veliko naselje, ima zaista pogibeljne tobogane.”

Važan podsticaj u smislu održivosti za sve ove procese mogu dati i organi *lokalne samouprave*, koji se, makar sudeći po iskazima naših ispitanika, retko odlučuju da podrže lokalne građanske inicijative:

„... Lepo je preuzeti inicijativu za svoj kraj, za svoju lokalnu zajednicu. Ali, ako se već neko odlučio na takvu stvar, treba da ima malo veću podršku [...] Na kraju krajeva 'vetar u leđa' i u finansijskom i u materijalnom smislu.”

„Vrlo je važno da postoji i institucionalna podrška...”

„U jednoj fazi kada smo organizovali događaj imali smo kontakte sa predsednikom te opštine. Čovek je inače upoznat sa materijom, načelno smo dobili podršku, ali ništa više od toga ne mogu da kažem. Videćemo, vreme će pokazati da li će pomoći grad. Što se našeg projekta tiče, on se tiče kulture zaborava. To je grad trebalo da radi, kulturne institucije, uprava grada ... ali, pošto nisu, to nas je i navelo da pokrenemo ovu priču.”

Mnogi ispitanici osećaju da je važan element za dobijanje podrške lokalnih vlasti članstvo u vladajućoj stranci:

„... Kada nisi član vladajuće stranke, neće ni da dođu. Pa znam iz svog sela. Da se to postavlja kao pitanje, čak i kada se odlučuje o tome koliko će kontejnera biti i da li će ih biti, i kada će doći da ih isprazne.”

Ipak, razloge za ovo odsustvo podrške ispitanici najčešće interpretiraju, kao:

a) simptom *opšte društvene anomalije*, koja se materijalizuje kroz široko rasprostranjeni institucionalni diskurs nenadležnosti koji omogućava bujanje kljizantizma, kontinuiranog urušavanja institucija i životne sredine:

„... Kada smo počeli da realizujemo ovaj projekat i mi sami smo se osećali kao Don Kihot. Mi isplaniramo nešto i kada dođemo posle nedelju dana mi vidimo četiri kamiona kako istovaruju masivan građevinski šut u oblasti gde mi planiramo da markiramo pešačke staze.”

b) *odsustvo kompetencija* i generalna neinformisanost zaposlenih u referentnim ustanovama, kao i samih građana o njihovim pravima:

„Mi smo godinama saradivali sa opštinama, privrednom komorom, sa institucijama, lokalnim vlastima. Tako da nije bilo nikad gore, nego sada, ovih par godina. Zato što rade ljudi koji nisu edukovani. Oni prvo treba da se edukuju kako pričati sa građanima. Oni osnovnu edukaciju nemaju. Ne znaju šta znači udruženje, kako ono funkcioniše [...] da smo u stvari zajedno na istom poslu. Tako da smo imali raznorazne situacije. Mislim da knjigu mogu da napišem. Vrlo su rigidni. Za ovih jedanaest godina koliko postojimo, pronašli smo ljude u sistemu koji prepoznaju neku priču, ali to je mnogo težak i mukotrpan rad. Pre imamo situaciju da nas prepoznaju u Beogradu, nego u Nišu iako smo niško udruženje. Saradnja mnogo teško ide. [...] U suštini se sve svodi na neku ličnu inicijativu, na neki lični kontakt. Mislim da im prvenstveno treba edukacija.”

„Mislim da nije problem samo u tim ustanovama, samoupravama, nego i da građani ne znaju svoja građanska prava. Znači, osnaživanje, upoznavanje i uključivanje i edukacija te lokalne vlasti, ali i potreba da građani znaju koja su njihova prava i mogućnosti.”

„Da [...] neznanje. Kad se kaže 'udruženje, nevladin sektor', to se odmah misli strani plaćenik. Odmah – ko te plaća. Kad je neka ideja, 'aha, ko te poslao' i tako to. Pre par godina smo imali jedan evropski projekat i tri dekana su ga potpisala, direktor Toplane i trebala je da potpiše i direktorka Objedinjene naplate. Ja sam jedva došla do nje, mejlove nije otvarala. Na kraju sam morala da nađem vezu da odem na sastanak kod gospođe. Kada sam joj pokazala sve te potpise i objasnila ceo projekat, ona je rekla da ona to ne sme da potpiše. Na kraju, nismo ni poslali taj projekat. Ali, i pored svega toga, postoje ljudi u sistemu koji prepoznaju. Samo ih treba pronaći i 'negovati'.”

c) ili pak, osećanje *straha*, koje povezuju sa aktuelnom političkom elitom i mehanizmom vlasti po kome je tokom poslednje dekade ova elita postala prepoznatljiva:

„Mi smo imali kontakt povodom ove naše glavne manifestacije – obeležavanja dana dečje književnosti. I tom prilikom smo hteli da napravimo saradnju sa dečjom bibliotekom u Nišu. I pored neinformisanosti koja se pominje, mi smo osetili strah. Trebali smo da im opišemo svaku rečenicu iz našeg projekta, da se slučajno u nečemu ne razidemo ... Pronašli smo bibliotekarke kojima se dopala ta ideja, ali su imale strah od njihovih nadređenih i one nisu smele ni da prenesu zašto smo mi došli i šta smo pitali.”

Tema *straha*, u narativima ispitanika, prisutna je ne samo u tematizovanju iskustava povezanih sa susretima sa zaposlenima u različitim institucijama i organima lokalne samouprave, već i u uključivanju (su)građana u inicijative koje su pokrenuli.

„Ljudi su generalno u strahu od svega, od bilo kakve promene. Da li nabolje ili nagore. [...] Neke stvari možemo mi kao građani da promenimo, ali za mnogo toga treba da se dignu svi i da tražimo da se sve to jednostavno menja.”

„Svi gledaju neku mračnu stranu. Niko ne vidi ni roze, ni šareno, samo crno. Treba prvo te ljude na neki način pomeriti sa tog mesta. Onda će sve krenuti mnogo lakše i nabolje.”

Potrebu za priključivanjem drugih (su)građana akcijama koje su inicirali prepoznaju i drugi sagovornici:

„Potrebno je da se ljudi malo više aktiviraju i udruže.”

„Ljudi su u strahu i imaju tu komfort zonu. Ne žele da krenu nešto da rade, ali zato uvek se u društvu ističu lideri koji menjaju stvari. A onda ti ljudi koji su u strahu, kad vide da ima neko ko ih vodi, oni se rado uključuju. Eto, ti ljudi koji tu žive, nisu mogli ništa da urade. Onda smo došli mi, onda je deka došao da sa nama sredi zid, žena sa trafike koja živi tu nam je dala besplatne sokove. Znači, čim vide da neko krene, oni se uključuju jer žele da nam pomognu. Ali, ja mislim da treba identifikovati te lidere i dati njima više podrške da vode taj proces. A onda će ljudi sami da se uključuju kad neko pokrene.”

Ipak, najslikovitiji opis specifičnog fenomena sa kojim se gotovo sve inicijative susreću, koji se može opisati kao odbijanje da se preuzme odgovornost i preduzme akcija, daje jedna aktivistkinja/ispitanica:

„To smo prepoznali kada je bila jedna od tih žurki koje smo organizovali, mislim baš posle akcije vezane za 'panjiće'. Imali smo neku malu radionicu – nakupujemo flomastere, bojice i deka dođu i crtaju. I mi smo prepoznali jer smo zakačili štrikove između stabala i zakačili crteže, gde je gomila dece pisala: 'OdbraniTE Teslu', a ne 'OdbraniMO Teslu'. Meni je to izgledalo kao neki poziv upomoć, i kao očekivanje. Dakle, ne odbraniMO SVI MI, nego odbraniTE VI. Znači da su nas prepoznali kao te koji su preuzeli taj zadatak na sebe.”

I zaista, ova narativna strategija zamene prvog lica množine („mi”) drugim licem množine („vi”) sublimira tegobni put konstituisanja aktivističkog građanstva u neprijateljskom i osujećujućem klijentelističkom/populističkom ekosistemu. Uz prevazilaženje brojnih prepreka i suočavanje sa izazovima u takvom okruženju, ostvarenje ciljeva projekta podrazumevalo je ulaganje napora i u podizanje novih kapaciteta i kompetencija, do tada nesvojstvenih samim organizacijama ili pojedincima koji su te projekte planirali da realizuju. Tema razvoja različitih kompetencija koje su ispitanici stekli, individualno ili kao grupa, često je prisutna u iskazima. Ove kompetencije odnose se na vrlo različite razvijene ili formirane potpuno nove sposobnosti i znanja. Najčešće su u pitanju kompetencije u vezi sa *preduzetništvom i finansijskim menadžmentom*; takođe i kompetencije u vezi sa

planiranjem, projektnim menadžmentom, odnosima sa javnošću i IT pismenošću. Vrlo jasno je istaknuto i razvijanje iskustva i veština javnog zagovaranja i komunikacije.

„I na kraju smo sve to što smo uradile prodavale za 8. mart i ostvarile neki prihod. Kupile smo materijal da imamo nešto drugo da radimo.”

„Mi smo sredstva koja smo dobili preusmerili i tim udruženjima da kupe radioničarski materijal da bi mogli da naprave razne predmete. Onda smo svi to prodavali i sredstva koja smo zaradili smo upotrebili za nabavku novog repromaterijala.”

„... Shvatili smo da je to mnogo veći posao kada je u pitanju naselje kao što je Tesla, ako hoćeš da zahvatiš veći broj ljudi nego što je jedna zgrada. Moraš da deluješ na mikroplanu. Tri ulaza je možda i previše. Što više ljudi hoćeš da obuhvatiš, manje će da se odazove. To tako proporcionalno ide. Ali i ti uvidi su nam pomogli da dalje planiramo neke akcije u naselju.”

„Mislim da smo svi unapredili komunikacijske veštine.”

„Javno zagovaranje!”

„Skoro je izrađen i QR kod vezan za naš projekat.”

Društveni, politički i ekonomski kontekst u kojem nastaju lokalne inicijative u Pančevu, Nišu i Staroj Pazovi podrazumevaju određene zajedničke karakteristike koje se mogu identifikovati i kao suštinski uzroci i kao suštinske posledice zagubljene transformacije i zarobljenog društva, a odnose se na temu socijalnog kapitala i, posebno, pitanja poverenja, solidarnosti, odgovornosti i kohezije kao preduslova svakog konstruktivnog i progresivnog građanskog aktivizma, bez kojeg se ne može zamisliti razvoj lokalne zajednice. Razvoj ovih karakteristika društva, kao i moć animiranja i privlačenja za interaktivan odnos različitih subjekata je nesumnjivo opisan u svim narativima ispitanika:

„Već sada je zgrada do naše, čiji su stanari videli šta smo mi uradili, pokazala veliko interesovanje za način na koji smo mi realizovali ovaj naš projekat”.

„U svakom slučaju, onda smo mi preusmerili sredstva i smislili smo novi projekat pa smo napravili prvi inkluzivni sajam, koji se održao u gradskom muzeju, i tu smo zapravo okupili još 4 organizacije osoba sa invaliditetom. To su bili Udruženje slepih i slabovidih, Udruženje multiple skleroze, Udruženje distrofičara i još jedno udruženje, ali ne mogu da se setim koje.”

„Prvenstveno, projekat je bio zamišljen da uključi žene. Međutim, vremenom nama su se priključile i žene iz susednog sela, ali i iz Pančeva.”

„Ali, ja mogu za sebe da kažem da skoro nisam osetila neku vrstu te neke nade i entuzijazma nego od kada smo se mi okupili. I zavolela sam svoje naselje više. Ja sam sve te ljude poznavala samo iz viđenja, a onda otkriješ koliko još postoji kvalitetnih ljudi. Toliko smo često svi i deprimirani stvarima koje se dešavaju oko nas, ali to je taj momenat da ti u svojoj zajednici pronađeš ljude i onda odatle da kreneš možda na mesnu zajednicu...”

„Posle toga se desilo, posle realizacije našeg projekta se desilo da se mnogo ljudi uključilo.”

Koncept rada lokalnih fondacija i principi primenjeni u radu, posebno u vezi sa namenom konkursa, načinom konstituisanja komisija za evaluaciju projektnih prijava i primene kriterijuma evaluacije, i podrška u samoj realizaciji ideja samoorganizovanih građana ili već registrovanih organizacija, omogućila je u lokalnoj zajednici specifične procese i nastanak društvenih mikropromena novog kvaliteta, uključujući i kultivisanje odnosa donator–aplikant, ali i razumevanje uloge i imidža udruženja građana/nevladinih organizacija:

„Naša saradnja sa predstavnicima lokalnih fondacija je da su oni stvarno bili drugari. Bez ikakve tenzije, nisu se pravili da su oni sada neki donatori kojima treba da se konstantno pravdamo ili ulizujemo.”

„Pošto imamo iskustva sa tim nekim većim projektima, ovo je bila jedna opuštena saradnja i zasnivala se na poverenju. Vrlo često donatori kao da nemaju poverenja, naročito kada se novac troši. Dolazite u situaciju da neke banalne stvari pravdate. Postojalo je poverenje da je ispravna stvar cela priča i da je ta saradnja lako protekla. Niko tu nije osećao opterećenje, ni roditelji ni mi.”

„Ali, da nije bilo lokalne fondacije, do ovog konkursa, teško da bi nas nešto pokrenulo. Mislim da je tu dobra prilika da lokalna fondacija može za lokalnu zajednicu da ispromoviše ovaj konkurs da podstakne neformalne grupe i građane. Jer mislim da nekako ne postoji svest o tome da sad nas šestoro, sedmoro ne moramo da odemo da se registrujemo, pravimo statut i sto stvari. Nego kao da mi samo imamo ideju i da postoji šansa da se nešto još dodatno uradi.”

„Ja mislim da lokalna fondacija daje ta krila ljudima koji ne mogu da se mire sa ovim što se dešava. Konkretno, mi nemamo ni od koga da dobijemo nikakva sredstva. Nas je lokalna fondacija podržala i to je nama takvu snagu dalo... Znači da ima neko ko će da podrži taj naš rad, trud... Ne moramo da zavisimo ni od politike, da nas neko uslovljava i sve. I onda nas je neko pokrenuo. Sada smo u drugom projektu. Planiramo nešto treće!”

„Mislim da se lokalna fondacija u pravom trenutku desila. Jer je Pančevo nekako baš krenulo da zamire. [...] I sada se sve nešto dešava. I stvarno imam osećaj da je sve živnulo. [...] To jesu sad neke mini-akcije, ali mislim da sad to stvarno mnogo znači. Kada se gleda neka kritična masa, mislim da se ona stvorila. Mislim da je to lokalna fondacija uradila.”

Pogled spolja: Stvaranje pretpostavki za promenu

Važnu ulogu u oživljavanju ideje lokalnih fondacija, pored njihovih neposrednih inicijatora, imali su, i još uvek imaju, članovi komisija za selekciju projekata, koje su izabrale same lokalne fondacije. Inicijalno zamišljene kao lokalna podrška građanskim inicijativama, udruženjima i neformalnim grupama, kako bi „ljude povezali oko zajedničkih aktivnosti, vrednosti i akcija” sa ciljem pokretanja društvene promene utemeljene u, kroz projekte i inicijative, artikulisanim potrebama samih lokalnih zajednica, lokalne fondacije su morale da pronađu način kako da ovaj projektovani cilj operacionalizuju. Ključni zadatak u vezi sa operacionalizacijom poveren je članovima komisija i ticao se artikulacije kriterijuma za selekciju projekata.

Sudeći po iskazima članova komisija, sve tri lokalne fondacije su odabranim komisijama dale veliku slobodu u formulisanju kriterijuma. Zbog toga je svaka od komisija, unutar tri različite lokalne zajednice, pratila različite putanje u njihovoj formulaciji. Konačni rezultat u sve tri sredine pokazuje više sličnosti no razlika:

„... Imali smo kvalitativne kriterijume. Sama forma je imala rang listu i ‘da’, ‘ne’, ‘možda’. Pristiglo je 11 prijava i moram da kažem da su sve bile fino zavedene. Bilo mi je lako da se snađem. Bio nam je poslat i tabelarni prikaz, u kojem se videlo da prijave ispunjavaju uslove aplikacije. Kvalitativni kriterijumi su bili: važnost problema, da li je problem važan za zajednicu, efikasnost, da li predloženo rešenje može da reši problem, nivo i način aktivnog uključivanja zajednice, dobrobit koju će zajednica imati od projekta, nivo do kojeg je inicijativa prepoznala resurse zajednice, ... i realističnost ciljeva. [...] Ono što je definitivno bilo važno jeste da projekat uključuje zajednicu [...] bili su važni projekti koji imaju veći društveni uticaj, koji mobilišu veći broj članova zajednice.” (Pančevo)

„Imali smo nekoliko kriterijuma. Prvi – da u svim mesnim zajednicama što ravnomernije podržimo projekte, kako se niko ne bi naljutio, a i da cela opština vidi da podržavamo projekte na teritoriji cele opštine. Drugi kriterijum – koliko taj novac znači samom tom projektu, da li ćemo ulažući taj novac postići određeni efekat ili ne. Na primer, odbili smo 2 projekta, uključujući i jedan koji je imao nameru da napravi skejt park, jer se ispostavilo da aplikanti nisu imali ni tehničkih ni nekih drugih znanja da bi mogli uspešno da izvedu projekat do kraja ... Učiniti aktivnosti lokalne fondacije vidljivim. Takođe, želeli smo da podržimo projekte pre svega namenjene mlađoj populaciji. [...] da budu zastupljene sve oblasti – obrazovanje, sport, ekologija.” (Stara Pazova)

„U principu, mi, ne mogu da kažem da smo imali potpuno definisane kriterijume. Imali smo oblasti koje ocenjujemo. Ne znam, jedno je kreativnost same ideje, drugo je održivost ideje itd. To je unapred bilo dogovoreno i tih oblasti je bilo pet, kriterijuma: održivost ideje, kreativnost, budžet, uključivanje šire zajednice... To nam je fondacija zadala kao zadatke. Ono što nismo imali definisano i to je dosta teško, moram da priznam da je to prostor za unapređenje, što svako od nas ima u okviru toga da dâ od 0 do 10 u okviru tih kategorija.” (Niš)

Tokom procesa evaluacije projekata prvobitno artikulirani kriterijumi selekcije su nadograđivani u susretu sa konkretnim problemima:

„Imali smo situaciju isto da ja nisam poznavala ko su ti ljudi koji stoje iza te grupe i onda smo kroz razgovor videli da tu možda postoji neki background koji možda i nije baš tako pozitivan u smislu promocije Fondacije u lokalnoj zajednici. Možda je bolje da neko ne kaže: 'Aha, ovo je namešten konkurs'. I onda smo se svi usaglasili da i to uzimamo kao bitan faktor u konačnom odlučivanju.” (Niš)

„Ja sam očekivala da će u prijavnim formularu biti još jedna stavka – saradnici, tj. realizatori projekta (pojedinci, institucije, privatne firme [...]) oni koji će biti oslonac u realizaciji projekta.” (Stara Pazova)

„U prvom projektnom ciklusu na dva projekta se otvorilo pitanje ostvarivosti projekta. Jedan je planirao pravljenje parka za pse. Nosilac projekta je bila jedna veterinarska ordinacija. Oni su lepo zamislili taj projekat. Međutim, kada smo ih pitali da li su razgovarali sa nekim u opštini i da li su ispitali mogućnosti da dobiju dozvolu za izgradnju tog parka, kao i da li su proverili da slučajno nije nešto drugo planirano za tu konkretnu zelenu površinu – parking, zgrada i sl., ispostavilo se da ništa od toga nisu proverili, a kada smo ih mi suočili sa tim pitanjima, oni su na kraju odustali od tog projekta.” (Stara Pazova)

Sve tri komisije, iako nezavisno jedna od druge, došle su do sličnih kriterijuma evaluacije, koje ćemo za potrebe ovog izveštaja uslovno podeliti na:

1. spoljašnje, koji se odnose na aplikante
2. unutrašnje, koji se tiču predloženog projekta.

U prvu grupu kriterijuma spadaju oni koji se tiču: (a) regionalne distribucije projekata (mesnih zajednica u okviru opštine / lokalne samouprave), (b) zastupljenosti različitih oblasti kojima se projekti bave (kultura, obrazovanje, sport i ekologija), (c) zastupljenosti različitih socio-ekonomskih, manjinskih i ranjivih grupa kojima se projekti obraćaju (mladi, stari, LGBT, osobe sa posebnim potrebama i sl.), (d) potencijalne vidljivosti realizovanog projekta i (e) društvenog ugleda aplikanta.

S druge strane, u drugoj grupi kriterijuma našli su se oni koji se odnose na: (a) kreativnost ideje i njenu važnost za lokalnu zajednicu, (b) efikasnost/realističnost ciljeva, shvaćenu kao sposobnost projekta da reši problem kojim se bavi, (c) nivo i način uključivanja šire zajednice u projekat i stepen prepoznavanja postojećih resursa unutar zajednice, (d) potencijalnu dobit zajednice i (e) realističnost budžeta i procenjeni značaj opredeljenih finansijskih sredstava za projekat.

Pogled unazad

Imajući u vidu prethodna iskustva u vezi sa konkursima koje su do sada raspisale i realizovale lokalne fondacije, naši sagovornici izneli su i čitav niz preporuka za unapređenje kako budućih konkursnih ciklusa tako i rada lokalnih fondacija. U tom smislu, i jedan ispitanik, član Komisije za selekciju projekata, konstatuje da su „ova dva konkursa¹⁰ [...] neka vrsta sondaže onoga što se unutar lokalne zajednice može naći kao potreba. To je kao neko mapiranje prostora, potreba, problema, generalno spremnosti građana da nešto promene.”

Ipak, postoje stvari koje bi, po mišljenju ispitanika, trebalo organizovati na drugačiji način:

1. Najveći broj sugestija ticao se *prevelike tematske razuđenosti aplikacija* i potrebe članova Komisije da na izvestan način olakšaju sam proces selekcije:

„... Smanjiti broj polja davanja.”

„ Da se polja (kultura, sport, obrazovanje, ekologija...) smanje. Sve su to priče gde ne znate kako da balansirate. Šta je potrebnije, šta je održivije. Sve je to potrebno. Da li su to mladi ljudi, da li su to socijalne grupe. Sve treba...”

Kao razloge za ovakav stav navode:

(a) potrebu da se što jasnije formulišu kriterijumi evaluacije kako bi projekti koji apliciraju za sredstva bili međusobno uporedivi, što je moguće napraviti jedino unutar jasno određenih tematskih celina/polja:

„... Što manji broj polja davanja, to veći izazov za nas. Da se u jednom što užem okviru mi borimo. Ovako je problem. Šta je bolje? Da li je bolja 'jabuka, kruška, paradajz'...”

(b) potrebu da se članovi komisije detaljnije upoznaju sa samim predlozima projekata:

„Velika je heterogenost projekata. Znači, mnogo polja i mnogo tema. I svi smo svesni toga. Znači, papir sve trpi. I tu se vidi dobro da postoje ljudi koji i te kako dobro pišu projekte. To se tačno vidi. I vi sad, čitajući to i razumevajući širi, dublji smisao te priče, vi nemate šta da oduzmete, a šta da dodate. Odlična priča. Niko od nas nije imao mogućnosti i vremena da ide dublje od papira. Hoću da kažem da cela ova priča ima onako 'plitak gaz'.”

(c) potrebu da se maksimalno iskoriste ograničena materijalna sredstva kojima lokalne fondacije raspolažu:

„Sve treba [...] A koliko para je bilo. Za šest projekata. Ja imam svoju ličnu inklinaciju. Ako treba da se svađamo oko jednog projekta koji će stvarno nešto promeniti i da se fokusira sva energija i resursi na dva projekta.”

¹⁰ Misli se na konkursne cikluse koje je organizovala lokalna fondacija u Nišu, prim. aut.

Bolje je da uradimo jedan ili dva dobra projekta, ali stvarno dobra, koji će ostaviti traga. Na taj način ćemo i sve druge projekte bolje dobijati, kad neko vidi konkretan rezultat ovog prethodnog projekta. Bolje to nego da se rasplinemo na pedeset strana i da ništa nemamo kao rezultat.”

„... Bilo bi dobro podeliti poziv na: poziv za ozbiljnije grantove, u smislu 300.000 dinara, i jedan koji bi trebalo ostaviti za ove neformalne grupe. S tim što je preporuka da ovaj sa višim grantom bude za organizacije koje su već formalne i registrovane.”

2. Nasuprot uočenoj prevelikoj tematskoj razuđenosti, ispitanici primećuju među aplikacijama naglašeno odsustvo tema koje se tiču određenih ranjivih grupa, čemu bi u budućnosti trebalo posvetiti dodatnu pažnju:

„Nije bilo nekih projekata koji su se osvrnuli na seksualna prava, na prava seksualnih manjina (ako se ne varam). Ali, toliko je široko postavljen sam poziv da je dobro pitanje da li ta realna potreba u gradu postoji u smislu organizacije. Vrlo verovatno je da postoji, ali nismo dobijali te vrste projekata.”

3. Rad *javnih preduzeća*, kao i njihova uloga u životu lokalnih zajednica jeste važna tema u narativima ispitanika. Iako ispitanici o ovoj temi govore uglavnom kritikujući ophođenje javnih preduzeća prema građanima i lokalnim zajednicama, smatraju da bi u budućnosti trebalo uložiti dodatni napor kako bi se uspostavila *bolja komunikacija između inicijativa koje podržavaju lokalne fondacije i javnih preduzeća*:

„O komunikaciji javnih preduzeća i građana da ne govorim. Znae taj krug: lokalna samouprava, javna preduzeća, građani – to je sve poremećeno zato što su kao dva sveta. Mislim da taj primer nije samo u Pančevu, već i u drugim lokalnim samoupravama.”

„Kakva je saradnja sa javnim preduzećima? Nikakva. Jer ta javna preduzeća i ti ljudi koji ih vode nemaju nikakvu svest o značaju ovakvih inicijativa i to kako one mogu da pomognu.”

„I ono što, recimo, ja volim, koliko kog da je ovo luda zemlja i lud naš grad, to je da se traži učešće javnog sektora. Gde je vrlo legitimna primedba Fondacije, kolega, da se to ne može očekivati od neformalnih grupa. Ali, ja volim da se traži. Pa budi i odbijen, neka to bude u fusnoti. To je moja sugestija.”

4. Prilikom procene projekata, članovi komisija bi trebalo da razmotre da li su projektne prijave izvodljive u celosti sa predloženim budžetom ili njihova kompletna realizacija zahteva dodatnu intervenciju:

„Pa nama konkretno nije toliko bitna finansijska, ali svaka druga podrška iziskuje finansijska sredstva. Mi, na primer, imamo razboj. Kupile smo razboj, ali nemamo para da radimo obuku. Da dođe neko da nas obuču, to košta.”

5. Potrebna je podrška dobitnicima grantova kroz *obezbeđivanje stručne obuke* u vidu info-sesija u kojima bi se sprovele edukacije iz pisanja predloga projekata i pravilnog

planiranja budžeta. Jedan broj dobitnika grantova se tokom realizacije projekata susreo sa različitim izazovima čije prevazilaženje je zahtevalo stručne kompetencije koje članovi udruženja i/ili neformalnih grupa nisu posedovali.

„Mi nismo predvidele bankarske troškove projektom. Ni na kraj pameti nam nije bilo da ćemo da imamo takve troškove. I onda nam je to posle predstavljalo problem. Ta neka stručna pomoć bi konkretno nama značila.”

„Lokalna fondacija je napravila onaj neki jednodnevni kurs, info-sesiju. Ali bi možda bilo dobro da se održi dvodnevni kurs. Prosto kako se vode projekti. Formulari bi trebalo da budu jednostavniji za neformalne grupe ili za organizacije na početku, ali taj neki trening je potreban.”

Lokalne fondacije kao katalizator društvenih promena i implementacije ideje održivog razvoja

Na osnovu iskustva ispitanika iz saradnje sa lokalnim fondacijama i iskustva stečenog kroz samoorganizovani građanski aktivizam i realizaciju projekata koje su lokalne fondacije podržale, iznetih tokom fokus grupa, imamo uvid u to da je taj proces društvene mikrotransformacije bio vrlo dinamičan i doneo promene koje se suštinski u mnogim stvarima razlikuju od promena koje su decenijama unazad bile karakteristike transformacije u Srbiji, opisane u poglavlju o društvenom, ekonomskom i političkom kontekstu u kojem su nastale lokalne fondacije.

Lokalne fondacije duboko su ukorenjene u socijalnim ekosistemima lokalnih zajednica unutar kojih delaju. Društveni ugled njihovih osnivača, članova, koordinatora i saradnika značajno utiče na potencijalno poverenje (su)građana i prihvatanje fondacija unutar lokalnih zajednica. S druge strane, dinamika svakodnevice svake lokalne zajednice, pored specifičnosti koje se tiču konkretnih lokalnih aktera i prilika, prati ritam društva i suočava se sa svim problemima i izazovima koji opterećuju različite društvene podsisteme i društveni sistem kao celinu. Tako, moglo bi se reći da je razvojna trajektorija svake lokalne zajednice tesno isprepletena sa razvojnom trajektorijom društva Srbije. To potvrđuju i nalazi ovog istraživanja. Disfunkcionalne institucije lokalne samouprave, komunalne službe koje samo parcijalno obavljaju svoj posao, lokalni dužnosnici koji pokazuju veću lojalnost prema političkoj partiji kojoj pripadaju nego prema građanima kojima bi trebalo da „služe“, klijentelističke mreže koje usmeravaju aktivnosti organa lokalnih samouprava – samo su neki od simptoma strukturnog poremećaja koji je nastao u komunikaciji između građana i organa i službi lokalnih samouprava.

Kidanje ove veze, koja predstavlja glavnu arteriju koja omogućava protok informacija o potrebama na terenu i potonju artikulaciju odgovora na njih, proizvodi svojevrsnu nekrozu građanskog tkiva i otuđenje građana od sopstvenih lokalnih samouprava. Ovo otuđenje kao posledicu ima atomizaciju građanstva i gubitak vere da je kroz kolektivnu socijalnu akciju moguće napraviti intervenciju u realnosti svakodnevice. U ovakvom uznemirujućem anomičnom socijalnom pejzažu, lokalne fondacije postaju svojevrsni dispanzeri za razotuđenje građana i vraćanje cirkulacije ideja u nekrozom zahvaćeno lokalno civilno tkivo, a o tome najbolje svedoče i reči jednog ispitanika:

„Mislim da je ova fondacija uspeła da stvori to 'MI'. MI svi zajedno radimo i gradimo nešto, i taj deo mi je posebno bitan [...] taj deo gde se komšije bez ikakvog znanja organizuju da nešto naprave, meni je posebno bitan.”

Projektima kojima podstiču i obezbeđuju dostupnost obrazovanja, osnaživanje žena, inovativnost i preduzetništvo, društveni dijalog i razvoj socijalnog kapitala, brigu o životnoj sredini, kreativan i siguran javni prostor, održiv oblik proizvodnje i potrošnje... lokalne fondacije su započele kultivisanje novih paradigmi, suprotno globalno prisutnoj praksi koja

govori da je finansiranje rada lokalnih organizacija nefleksibilno i da su, kada su sredstva i raspoloživa, procedure apliciranja i sprovođenja i uslovi dobijanja ovih sredstava komplikovani i teško ispunjivi (Satterthwaite and Sauter, 2008). Kao što je već u delu o održivom razvoju spomenuto, za ispunjavanje ciljeva održivog razvoja od ključnog je značaja aktivno učešće građana u izgradnji bezbednih zajednica okrenutih ka pospešivanju dobrih međuljudskih odnosa i poverenja među ljudima i rešavanju lokalnih problema.

Istraživanje pokazuje da društveno tkivo lokalnih zajednica ponovo postaje vitalno rekonstrukcijama i reanimacijom uličnih infrastrukturnih resursa za alternativne i subverzivne prostore promocije angažovane umetnosti i multimedijalnih likovnih i književnih radova umetnika iz lokalne zajednice. Artikulacijom i ekspresijom organizacione, programske, prostorne, strukturne i idejne alternative dominantnoj, nametnutoj, diktiranoj i nadziranoj kulturnoj politici u lokalnoj zajednici, projekti su doprineli konstruktivnom kanalisanju društvenih pritisaka i oslobađanju emancipatorskog pulsa i energije građana. Koncept pokretanja resursa lokalne sredine, razvoja kompetencija i izgradnje novih kapaciteta povezivanjem ljudskih, materijalnih, finansijskih, informativnih i infrastrukturnih resursa na lokalnu, omogućio je radikalnu promenu stanja u kojem građani Srbije već decenijama iskazuju vrlo nizak doživljaj sopstvenog potencijala da utiču na promene u svom neposrednom okruženju i sposobnosti da razumeju društveno-politička pitanja i odgovore na njih. Lokalne fondacije u Pančevu, Nišu i Staroj Pazovi stvorile su pozitivno iskustvo i vidljivost promena u lokalnim zajednicama koje menjaju psihološku mantru naučenog pesimizma.

Literatura

Aničić, D. J., & Veličković, D. B. (2019). *Lokalni razvoj u funkciji povećanja društvenog blagostanja Srbije: monografija*. Institut za ekonomiku poljoprivrede.

Bochsler, D. (2010). The nationalisation of post-communist party systems. *Europe-Asia Studies*, 62 (5), 807–827. <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.481387>.

Council of the European Union (2006). Review of the EU Sustainable Development Strategy. Brussels, 26 June 2006, str. 2.

Cvejić, S. (ed.) (2016). *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia and Kosovo*, SECONS, Belgrade.

Đorić, G. (2018). Preferred forms of market economy among social classes in Serbia analysis of WVS/EVS data 1996–2008. *Sociologija*, 60(3), 614–634. <https://doi.org/10.2298/SOC1803614D>.

Đurić, Slađana (2007). *Fokus-grupni intervju*. Beograd: Službeni glasnik.

Fiket, I., & Pudar-Draško, G. (2021). Possibility of non-institutional political participation within the non-responsive system of Serbia: The impact of (dis)trust and internal political efficiency. *Sociologija*, 63(2), 400–418.

Golubović, N., & Džunić, M. (2021). Consolidation of democratic institutions: The case of Serbia. *Zbornik Radova Pravnog Fakulteta u Nišu*, 60(90), 15–38. <https://doi.org/10.5937/zrpfno-29988>.

International Energy Agency. 2022. Global Energy Review: CO2 Emissions in 2021. <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-co2-emissions-in-2021-2>;
Reuters. 2022, August 4. China warns that its temperatures are rising faster than global average. <https://www.reuters.com/world/china/china-warns-that-its-temperatures-are-rising-faster-than-global-average-2022-08-04/>.

Institut za razvoj i inovacije (2020.) *Analiza efekata ekonomskih mera za ublažavanje negativnih posledica COVID-19 na privredu*. Beograd: NALED https://naled.rs/htdocs/Files/06812/Analiza_efekata_ekonomskih_mera_COVID-19.pdf.

Jovanović, V. (2021). *Analiza dugotrajnog siromaštva u Republici Srbiji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.

Kukec, M. (2022). Localisation of politics and local electoral participation, *Local Government Studies*, DOI: 10.1080/03003930.2022.2033228.

Lazić, M. (2011). Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji. *Politička Misao: Croatian Political Science Review*, 48(3).

Lazić, M., & Cvejić, S. (Eds.). (2019). *Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji*.

Lažetić P., Živadinović I., Jarić I. & Radonjić O. (2014). *From Student to (Un)Employed Professional: Findings from the first graduate survey in Serbia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro within Tempus project CONGRAD, CONDRAD, Tempus.*

Marković, A. (2021). *Ideološko-politička orijentacija prekarijata u Srbiji* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Univerzitet u Beogradu.

Midgley, J. (2014). *Social Development: Theory and Practice*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.

Mladenović, I. (2014). Karakter „strukturnog prilagođavanja” u jednoj nacionalnoj državi: slučaj Srbije. *Politička misao*, 51(2), 135–158.

Petrović, J., & Stanojević, D. (2019). Politički aktivizam u Srbiji. U: Cvejić, S. & Lazić, M. (ur.), *Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Petrović, M., Backović, V., & Petrović, I. (2019). Prostorna dimenzija klasno-slojnih razlika u Srbiji: Analiza materijalnog položaja i potrošnje. U: Cvejić, S. & Lazić, M. (ur.), *Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Radovanović, B., & Vasiljević, J. (2022). *Lokalne fondacije u Srbiji: Osnaživanje odozdo – uloga, izazovi i perspektive za razvoj lokalnih fondacija*. Beograd: Trag fondacija, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

RZS (2021a). „Anketa o prihodima i uslovima života”, *Saopštenje broj 282/LXXI* od 15. 10. 2021. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/pdf/G20211282.pdf>.

RZS (2021b). Opštine i regioni u Republici Srbiji 2021, Beograd. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/pdf/G202113048.pdf>.

Satterthwaite, D., & Sauter, G. (2008). Understanding and Supporting the Role of Local Organisations in Sustainable Development. *International Institute for Environment and Development, The Gatekeeper Series 137*.

Spasić, I. (2003). Civil society in Serbia after Milošević: Between authoritarianism and wishful thinking. *Polish Sociological Review*, 445–461.

Tomašević, A., & Sokolovska, V. (2019). The Localization of Electoral Volatility: Evidence from Serbia and Croatia. *Sociologija*, 61(3), 347–367.

United Nations. (1972). United Nations Conference on the Human Environment, 5–16 June 1972, Stockholm. <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>.

United Nations. (1992a). Agenda 21. <https://sdgs.un.org/publications/agenda21> Chapter 28.

United Nations. (1992b). United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>.

United Nations. (2000). Millennium Summit, 6–8 September 2000, New York. <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000>.

United Nations. (2012). United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20. <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20.html>.

United Nations. (2015). Sustainable Development Goals. <https://sdgs.un.org/goals#history>.

Velinov, M., Pudar Draško, G., & Prodanović, S. (2019). *Otete institucije u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Vujović, S. (ur.) (2008). *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

World Commission. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <https://sdgs.un.org/>.

